

T.C. BAŞBAKANLIK DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI MÜSTEŞARLIĞI
YAYIN NO: DPT: 2380 - ÖİK: 444

**DÜNYADA KÜRESELLEŞME VE BÖLGESEL ENTEGRASYONLAR
(AT, NAFTA, PASİFİK) VE TÜRKİYE (AT, EFTA, KEİ,
TÜRK CUMHURİYETLERİ, EKİT (ECO), İSLAM ÜLKELERİ) İLİŞKİLERİ
ÖZEL İHTİSAS KOMİSYONU**

**İSLAM ÜLKELERİ VE EKİT
(ECO) RAPORU**

KİTAP 6

ŞUBAT 1995

ISBN 975 – 19 – 0992 - 9 (basılı nüsha)

Bu Çalışma Devlet Planlama Teşkilatının görüşlerini yansıtmaz. Sorumluluğu yazarına aittir. Yayın ve referans olarak kullanılması Devlet Planlama Teşkilatının iznini gerektirmez; İnternet adresi belirtilerek yayın ve referans olarak kullanılabilir.

Bu yayın 900 adet basılmıştır. Elektronik olarak, 1 adet pdf dosyası üretilmiştir.

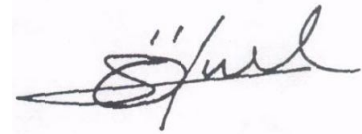
ÖNSÖZ

Devlet Planlama Teşkilatı'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 540 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname, iktisadi ve sosyal sektörlerde uzmanlık alanları ile ilgili konularda bilgi toplamak, araştırma yapmak, tedbirler geliştirmek ve önerilerde bulunmak yolu ile Devlet Planlama Teşkilatı'na, Kalkınma Planı çalışmalarında yardımcı olmak, plan hazırlıklarına daha geniş çevrenin katkısını sağlamak ve ülkemizin bütün olanaklarını değerlendirmek üzere sürekli ve geçici özel ihtisas komisyonlarının kurulacağı hükmünü getirmektedir.

Başbakanlığın 1.4.1993 tarih ve 93/7 sayılı Genelgesi uyarınca kurulan Özel İhtisas Komisyonlarının hazırladığı raporlar, 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı hazırlık çalışmalarına ışık tutacak ve toplumun çeşitli kesimlerinin görüşlerini Plan metnine yansıtacaktır. Komisyonlar çalışmalarını, söz konusu Başbakanlık Genelgesi, 29.9.1961 tarih ve 5/1722 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe konulmuş olan tüzük ve Teşkilatımız tarafından hazırlanan Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu genel çerçevelerini dikkate alarak yapmışlardır.

Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ile istikrar içinde büyümenin sağlanması, sanayileşmenin başarılması, uluslararası ticaretteki payımızın yükseltilmesi, piyasa ekonomisinin geliştirilmesi, ekonomide toplam verimliliğin artırılması, sanayi ve hizmetler ağırlıklı bir istihdam yapısına ulaşılması, işsizliğin azaltılması, sağlık hizmetlerinde kalitenin yükseltilmesi, sosyal güvenliğin yaygınlaştırılması, sonuç olarak refahın artırılması ve yaygınlaştırılması hedeflenmekte, yirmi birinci yüzyılda dünya ile bütünleşme amaçlanmaktadır.

Ülkemizi 2000'li yıllara taşıyacak ve önemli bir dönemi kapsayacak olan 7. Beş Yıllık Kalkınma Planı çalışmalarına toplumun tüm kesimlerinin katkısı, özel ihtisas komisyonları kurularak sağlanmıştır. Planların demokratik katılımcı niteliğini güçlendiren Özel İhtisas Komisyonları çalışmalarının dünya ile bütünleşen bir Türkiye hedefini gerçekleştireceğine olan inancıyla, konularında ülkemizin en yetkili kişileri olan Komisyon Başkan ve Üyelerine, çalışmalara yaptıkları katkıları nedeniyle teşekkür eder, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın ülkemize hayırlı olmasını dilerim.

Necati FIRAT
Müsteşar

İÇİNDEKİLER

1. İSLAM ÜLKELERİ İLE EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLER	1
<i>1.1. İslam Ülkelerinin İktisadi Potansiyeli</i>	<i>1</i>
<i>1.2. İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Ülkeleri Arasındaki İşbirliğine Katkıları</i>	<i>5</i>
<i>1.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) ve Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler</i>	<i>9</i>
<i>1.4. İslam Ülkeleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve İşbirliğine Katkıları</i>	<i>10</i>
2. İSLAM ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET VE TÜRKİYE	12
<i>2.1. Dünya Ticareti ve İslam Ülkeleri</i>	<i>12</i>
<i>2.2. Türkiye'nin İslam Ülkeleri ile Ticari İlişkileri ve Özel Sektörün Yeri</i>	<i>14</i>
3. İSLAM ÜLKELERİ İLE SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER	17
4. SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TEKLİFLER	21
5. EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN TEKLİFLER	26
6. EKLER: İSLAM ÜLKELERİ VE EKİT (ECO)'NUN SOSYAL YAPISI İLE İLGİLİ GÖSTERGELER VE DIŞ TİCARET İSTATİSTİKLERİ	30

Başkan: Prof. Dr : Nevzat YALÇINTAŞ
İstanbul Üniversitesi

Raportör : Doç. Dr. Yusuf Ziya İRBEÇ
Bilkent Üniversitesi

Doç. Dr. Yusuf BALCI
İstanbul Üniversitesi

DPT Koordinatörü : Halil ŞENER
İsmail AKPINAR

ÜYELER

(İş Bölümüne Göre)

1. Ekonomik Veriler:

Prof. Dr. Ziya AKTAŞ (DİE Bşk. Yrd.)
Selim İLKİN (İslam Ülkeleri Araştırmalar Merkezi)

2. Teşkilatlar/Yapısal Oluşum:

Doç. Dr. Davut DURSUN (TDV İslam Araştırma Merkezi)

3. Sosyal Kültürel Boyut:

Prof. Dr. Ekmeleddin İHSANOĞLU (IRCICA)
Yrd. Doç. Dr. Kamil USLU (Marmara Üniversitesi)
Halit EREN (IRCICA)

4. Bütünleşme Sorunları:

Prof. Dr. Koray BAŞOL (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Suphi VARIM (İzmir Ticaret Odası)
Prof. Dr. Arif ERSOY (Dokuz Eylül Üniversitesi)

5. Özel Sektörün Yeri:

Prof. Dr. Faruk ANDAÇ (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. Mustafa AYKAÇ (Marmara Üniversitesi)
Ali COŞKUN (İş Dünyası Vakfı)

6. EKİT(ECO):

Güneş ALT AN (Dışişleri Bakanlığı)
Hakan ÇAKIL (Dışişleri Bakanlığı)
Adnan TEKŞEN (DPT, İslam Ülkeleri Gn. Md.)

7. Diğer Üyeler:

Prof. Dr. Sabahattin ZAİM (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. İbrahim Erol KOZAK (Sakarya Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet ÖZDEMİR (Marmara Üniversitesi)
Talip SEPİCİ (Ege Sanayi Odası)

1 İSLAM ÜLKELERİ İLE EKONOMİK VE SİYASİ İLİŞKİLER

1.1. İslam Ülkelerinin İktisadi Potansiyeli

Bugün İslam dünyası denince, 30 milyon KM²'yi bulan bir yüzölçümü üzerinde 1 milyarı geçen nüfusun yaşadığı 60'a yakın devlet ve 80 dolayında müslüman topluluğu anlaşılmaktadır. Müslüman nüfusun yaklaşık % 80'lik bir bölümü, Endonezya, Bangladeş, Nijerya, Pakistan, Türkiye, Mısır, İran, Cezayir, Sudan ve Fas'ı içine alan 10 ülkede yaşamaktadır.

İslam ülkelerinin genelinde tarım sektörü ekonominin itici gücü olmasına rağmen, bölgede hammadde üretimi de oldukça yüksektir. İslam ülkeleri bütün olarak incelendiği zaman, dünyanın pek az ülkesinde bulunan yeraltı ve yerüstü kaynaklarına sahip olduğu görülür. Bu ülkelerin sahip oldukları kaynakların dünya üretimi içindeki payını şöyle sıralayabiliriz:

- Dünya petrol üretiminin % 65'i,
- Dünya doğal kauçuk üretiminin % 70'i,
- Dünyada bilinen uranyum yataklarının % 39'u,
- Dünya kalay üretiminin % 52'si,
- Dünya jütünün % 40'ı,
- Dünya hurmasının % 93'ü,
- Dünya hindistan cevizinin % 33'ü,
- Dünya buğdayının % 15'i,
- Dünya pirincinin % 17'si,
- Dünya baharat üretiminin % 39'u,
- Dünya şeker pancarı ve şeker kamışı üretiminin % 31 'i,
- Dünya tütün üretiminin % 20'si,
- Dünya boksit üretiminin % 14'ü,
- Dünya doğal gaz üretiminin % 51 'i,
- Dünya fosfat üretiminin % 41 'i İslam ülkelerindedir.

Burada sayılan ürünler dünya ticaretinde oldukça önemli bir yere sahiptir. Bunlar, İslam ülkelerinde üretilmekte ve başka ülkelere satılmaktadır. Ancak, İslam ülkelerinde toprakların büyük bir bölümü işlenememekte, madenlerin önemli bir kısmı çıkarılmamaktadır.

İslam ülkelerini ihracat potansiyelleri ve kişi başına düşen milli gelirlerine göre üç grupta incelemek mümkündür. Bunlar;

* Az ve orta derecede gelişmiş İslam ülkeleri,

- * Petrol zengini İslam ülkeleri,
- * Sanayileşme politikasına ağırlık veren ve kısmen sanayileşmelerini gerçekleştirmiş İslam ülkeleridir.

Yapılan bu sıralamaya göre, birinci grupta bulunan ülkelerin ihracatında tarım ürünleri ilk sırayı almaktadır. Ayrıca, bu gruptaki ülkelerde kişi başına düşen milli gelir bin doların altındadır. Afganistan, Bangladeş, Burkina Faso, Cibuti, Gambia, Maldivler, Nijer, Pakistan, Senegal, Sierra Leone, Somali, Sudan ve Uganda bu grupta bulunan ülkeler arasında yer almaktadır.

İkinci grupta bulunan İslam ülkeleri, OPEC üyesi olarak bilinen petrol ihracatçısı ülkelerdir. Kişi başına düşen milli gelirleri oldukça yüksektir. OPEC üyesi İslam ülkeleri büyük petrol rezervlerine sahiptir. Bu grubun en önemli ihraç ürünleri petrole ilave olarak kakao, kauçuk ve kahve gibi hammaddelerdir.

Milletlerarası verilere dayanarak yapılan hesaplamalara göre, dünya petrol rezervlerinin % 64.51'i 8 Körfez ülkesinde bulunmaktadır. Suudi Arabistan, Irak, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, İran, Katar, Umman ve Bahreyn'den oluşan Körfez ülkelerinin petrol rezervleri 1991 rakamlarıyla 622 milyar 26 milyon varil civarındadır. Dünyanın en büyük petrol kaynaklarını elinde bulunduran Suudi Arabistan, 257 milyar 504 milyon varillik petrol rezervi ile dünya petrol rezervlerinin % 26.71'ine sahiptir. Suudi Arabistan'ı 100 milyar varillik petrol rezervi ile Irak izlemektedir. Dünyada 5 milyar varilin üzerinde petrol rezervi olan 17 ülke vardır. Bunlardan ilk 5'i Körfez ülkeleridir.

1990'lı yıllara girmeden hemen önce, British Petroleum Şirketi'nin yaptığı bir araştırmaya göre, 1988 yılı üretimi esas alınır ve yeni petrol yataklarının keşfedilmeyeceği varsayılırsa; İran, Irak, Abu Dabi ve Kuveyt'in petrol rezervlerinin en az 100 yıl, Suudi Arabistan'ın petrol rezervlerinin en az 95 yıl hiç zorlanmadan ihtiyaçlara cevap verebileceği tahmin edilmektedir.

Üçüncü grupta bulunan ülkeler ise, zengin petrol kaynaklarına sahip olmamakla beraber, birinci ve ikinci gruptaki ülkelere göre daha fazla sanayileşmişlerdir. Türkiye de bu gruba dahildir. Ekonomik faaliyet sahaları, dünyadaki yeni gelişmelere paralel olarak, tarımdan sanayiye ve hizmetler kesimine kaymakta, böylece üretimde yeknesaklık yerini giderek çeşitliliğe terk etmektedir. Türkiye'den başka Malezya, Mısır, Suriye, Tunus ve Ürdün bu grup içinde gösterilebilir.

Eski Sovyetler Birliğinin 1991 yılı sonunda dağılmasından sonra, bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan ve diğer Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile İslam dünyası ve Türkiye arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi, mevcut iktisadi potansiyelin genişlemesi anlamına gelmektedir.

Azerbaycan'da 13 milyon ton dolayında petrol ve 11 milyon ton dolayında da doğal gaz üretilmektedir. Azerbaycan'ın nüfusu Türkiye'nin 1/8'inden daha az olmasına rağmen, ülkede üretilen pamuk 600 bin ton ve pamuklu kumaş 120 milyon m² civarındadır.

Bölgenin en büyük yüzölçümüne sahip olan Kazakistan, önem sırasına göre fosfat, petrol, doğal gaz, kömür, demir cevheri, altın, gümüş, çinko, bakır, kurşun, magnezyum, krom ve boksit rezervleri bakımından çok zengin bir ülkedir. Bu ülke eski Sovyetler Birliği maden yataklarının %60'ına sahip olup, Eski Sovyetler Birliği'ndeki altının %7'sini, gümüşün de yarısından fazlasını üretmektedir. Ülkenin büyük bir kısmı çöl ve steplerden oluşmakla birlikte, Kazakistan Eski Sovyetler Birliği'nde ekilebilir arazinin %35'ine sahiptir.

Dünya Bankasından elde edilen son verilere göre, Kazakistan 1992 yılında 29 milyon 500 bin ton hububat üretimi gerçekleştirmiştir. Bu ise, kuraklığın hüküm sürdüğü bir önceki yıla göre %246'lık bir artış demektir. 1993 yılında hububat üretiminin 24 milyon ton olması beklenmektedir.

Kazakistan ülkede bulunan petrol üretimi imkanlarını dikkate alarak, OPEC nezdinde gözlemci üye olmayı planlamaktadır. Petrol çıkarma imkanlarının kısıtlı kullanılabildiği Kazakistan'da üretim, 1992 yılında bir önceki yıla göre 1 milyon ton azalmasına rağmen, 25 milyon 660 bin ton olarak gerçekleşmiştir. Bu bakımdan, başta Japonlar olmak üzere, Batı Avrupa firmaları ve Amerikalılar, ülkedeki petrol veya diğer yeraltı kaynakları ile ilgili ihaleler için kıyasıya mücadele etmektedirler.

Kırgızistan'da tarım kesiminde hayvancılığa dayalı bir ekonomi hakimdir. Bu ülkede ayrıca şeker pancarı, mısır, tütün, sebze ve meyve yetiştirilmektedir. Yetiştirilen bitki ve ağaç çeşidi 4 bini burmaktadır. Kırgızistan'ın dağlık olması sebebiyle, ekonominin itici sektörü olarak elektronik mühendisliği ve ipekçilik gibi alanlara daha fazla önem verilmektedir. Bu ülke gıda sanayii ve konservecilik konusunda da ileridir.

Kırgızistan zengin iktisadi kaynakları elinde bulunduran bir ülkedir. Demir cevheri rezervi 10 milyon tonu bulmaktadır. Ayrıca, petrol ve gaz yatakları bakımından da zengindir. Kırgızistan, 31 milyon ton kömür yatakları rezervi

ile Orta Asya'da birinci sırayı almaktadır. Bunun yanında Kırgızistan önemli miktarda tuz, kaolin, cam tozu, termal veya mineral su kaynaklarına da sahiptir.

Özbekistan'ın yüzölçümü Türkiye'den 332 bin 52 km² daha küçük ve topraklarının büyük bir bölümü çöl olmasına rağmen, ekilebilir arazi Türkiye'den daha fazladır. Pamuk üretiminde dünyada üçüncü olan bu ülke, eski Sovyetler Birliği pamuk üretiminin %61'ini karşılıyordu. Özbekistan'da ayçiçeği, mısır, ipek üretimi yanında 150 çeşit üzüm ve 30 çeşit kavun da bol miktarda üretilmektedir.

Mart 1992'de Özbekistan'da Fergana Vadisi Minbulakskii Petrol alanı yakınlarında dünyada bilinen en büyük 10 petrol yatağının toplamına eşit olduğu tahmin edilen yeni bir rezerv bulunmuştur.

Özbekistan'da senede 80 ton saf altın çıkarma imkanı vardır. Rusya'nın saf altın üretimi ise, senede sadece 120 tondur. Özbekistan'da altın üretimindeki etkinliğin %10 civarında artırılması için, hükümet 1993 yılında Amerikan menşeli Newmont madencilik şirketi ile bir ortaklık anlaşması yapmıştır.

Türkmenistan'ın yüzölçümü Türkiye'den 292 bin 476 km² küçüktür. Ayrıca ülkenin oldukça büyük bir bölümü çöl olmasına rağmen, başlıca kaynakları arasında pamuk, petrol, doğalgaz, kükürt ve potasyum bulunmaktadır. Bu ülkede yıllık olarak 5.5 milyon tonun üzerinde sülfür ve 250 bin tonun üzerinde sodyum sülfat elde edilmektedir. Elektrik üretimi ise 15 milyar kilowatt saate yaklaşmıştır. Kimya sanayii ve tarım kesiminde koyun besiciliği gelişmiştir. Bu ülkede yetiştirilen meşhur karakul koyunlarının mevcudu 15 milyonun üzerindedir. Türkmenistan'da 1993 yılı tahıl üretiminin 579 bin ton olacağı tahmin edilmektedir. Bu yönüyle Türkmenistan, kendi kendini besleyebilecek kadar tahıl üretimini gerçekleştirebilecek kapasitededir. Ayrıca, Türkmenistan'da el sanatları yönünden halıcılık oldukça ileri düzeydedir.

Böylece, dünyadaki ve eski Sovyetler Birliği'ndeki yeni gelişmeler İslam ülkelerinin sınırlarının genişlemesini ve mevcut iktisadi potansiyelin artmasını engelleyememiştir. Dünya coğrafyasının önemli bir kesimini, sahip olduğu beşeri kaynakları ile de etkisi altında tutan İslam ülkeleri, görüldüğü gibi, iktisadi potansiyel açısından da dünya ekonomisinin gelişebilmesi için oldukça etkili olabilecek bir konuma gelmiştir.

1.2. İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Ülkeleri Arasındaki İşbirliğine Katkıları

Suudi Arabistan'ın öncülüğünde 1926'dan itibaren sınırlı düzeyde sürmekte olan İslam dayanışma girişimleri, 1967 Arap-İsrail savaşından sonra meşru bir gerekçeye dayandırılmaya başlanmıştır. İslam ülkelerinin devlet başkanlarının katılacağı bir Zirve Konferansı tertiplenmesi fikri, İsrail işgali altında bulunan Kudüs'teki Al-Aksa Camii'nin 1969 yılı Ağustos ayında kundaklanmasına bir reaksiyon olarak, 1969 yılı Eylül ayında Rabat'ta yapılan ve 24 ülkenin katıldığı Birinci İslam Zirve Konferansı ile gerçekleştirilmiş ve böylece İslam Konferansı Teşkilatının temelleri atılmıştır.

İslam Konferansı Teşkilatı, günümüzde nüfusun çoğunluğu müslüman olan ülkelerin üye olduğu politik, ekonomik, kültürel ve sosyal konularla iştilal eden bir uluslararası kuruluş durumundadır.

Yakın zamana kadar Teşkilatın üye sayısı 45 iken, Arnavutluk ve bazı yeni Türk Cumhuriyetlerinin katılımı ile birlikte bu sayı 51'e yükselmiştir. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Mozambik gözlemci statüsünde Teşkilatın çalışmalarına katılmaktadır.

Genel Sekreterliği Cidde'de bulunan Teşkilatın, 20 kadar bağlı ve yan ihtisas kuruluşu bulunmaktadır. İdare merkezi Cidde'de bulunan İslam Kalkınma Bankası da Teşkilat tarafından kurulmuş, ancak idari yapısı ve kaynakları itibariyle bağımsız bir uluslararası finans kuruluşu olarak faaliyet göstermektedir.

Teşkilatın yan organlarından olan İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma Eğitim Merkezi (SESRTTRIC) Ankara'da, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (IRCICA) ise İstanbul'da bulunmaktadır.

Teşkilatın en yüksek karar organı üç yılda bir yapılan ve üye devletlerin başkanlarının katıldığı İslam Zirve Konferanslarıdır. Senegal'in başkenti Dakar'da son olarak yapılan Altıncı Zirve Konferansında, Yedinci Zirvenin daha sonra kesinleşecek bir tarihte Suudi Arabistan'da yapılması kararlaştırılmıştır.

Her yıl genellikle Mart aylarında yapılmakta olan İslam Dışişleri Bakanları Konferansları ise, Zirve tarafından belirlenen stratejiler doğrultusunda uygulamaya yönelik kararlar alabilmektedir. Böylece, Genel Sekreterliğin

ve yan organların bütçelerini onaylayan Zirveden sonra en önemli karar organı durumundadır. 3-8 Ağustos 1991 tarihlerinde İstanbul'da yapılmış olan Dışişleri Bakanları 20. Konferansı ile, 1976 yılında yine İstanbul'da yapılmış olan 7. Dışişleri Bakanları Konferansından sonra Türkiye ikinci kez, İslam Dışişleri Bakanları Konferansına ev sahipliği yapmış bulunmaktadır.

1981 yılında Taif'de yapılmış olan Üçüncü İslam Zirve Konferansında kurulmuş olan üç Daimi Komite'den biri de, Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK)'dir. Üçüncü Zirvede kurulan Bilim ve Teknoloji İşbirliği Daimi Komitesi (COMSTECH)'nin başkanlığına Pakistan Devlet Başkanı, Enformasyon ve Kültür İşleri Daimi Komitesi (COMIACI)'nin başkanlığına ise, Senegal Devlet Başkanı seçilmişlerdir. İSEDAK ise, başkanı seçilemediğinden 1984 yılına kadar faaliyete geçememiştir. 1984 yılı başında Kazablanka'da yapılan Dördüncü İslam Zirve Konferansında, Türkiye Cumhurbaşkanı'nun başkanlığına seçilmesi üzerine İSEDAK, aynı yılın Kasım ayında İstanbul'da yapılan Birinci Toplantısı ile faaliyetlerine başlamıştır.

Daimi Komitelerin kurulduğu Üçüncü İslam Zirve Konferansı, bu Komitelerin üye sayılarını 15'er ülke ile sınırlandırmıştır. Ancak, Birinci İSEDAK Toplantısına Teşkilata üye olan bütün ülkeler davet edilmiş ve bu toplantıda İSEDAK'ın üyeliğini bütün ülkelere teşmil eden bir karar alınmıştır. Alınan bu karar daha sonra, 1987 yılı Ocak ayında Kuveyt'te yapılan Beşinci İslam Zirve Konferansında da onaylanmıştır. Pakistan'ın başkanı bulunduğu COMSTECH'in üyeliği de, benzer şekilde tüm üye ülkelere teşmil edilmiştir. Buna karşılık, Senegal'in başkanı bulunduğu Daimi Komitenin üyeliği ise, 15 ülke ile sınırlı kalmıştır.

1981 yılında Taif'de yapılan Üçüncü İslam Zirvesi, Daimi Komitelerin görevlerini kendi alanlarında almış ve ileride alınacak kararların uygulamasını izlemek, işbirliğini güçlendirmek için yeni proje ve programlar geliştirmek ve bu amaçla her türlü önlemi almak olarak tanımlamaktadır.

İSEDAK, birinci toplantısından itibaren, yine Üçüncü İslam Zirvesinde kabul edilen ve on ayrı alanda işbirliğini geliştirmeye yönelik öneriler içeren "Üye Ülkeler Arasında Ekonomik İşbirliğini Güçlendirmek İçin Eylem Planı" isimli belgeyi çalışmalarının temel hareket noktası olarak almıştır.

1984 yılında Kazablanka'da yapılan 4. İslam Zirve Konferansında Eylem Planının 6 sektörü 1990 yılına kadar öncelikli işbirliği alanları olarak belirlenmiştir. Bu alanlar ticaret, sanayi, gıda güvenliği ve tarımsal kalkınma, ulaştırma ve haberleşme, enerji ve bilim ve teknolojidir. Bilim ve

teknoloji konusu, Pakistan'ın başkanlığını yaptığı Daimi Komitenin görev alanına girdiğinden, İSEDAK'ın çalışmaları geriye kalan 5 alan üzerinde yoğunlaşmıştır.

Aralık 1991 'de Dakar'da yapılan Altıncı İslam Zirve Konferansında İSEDAK'a, Ekonomik İşbirliği Eylem Planı'nın 1981 yılından bu yana gerek dünya ekonomisinde, gerek üye ülkelerde meydana gelmiş olan gelişmeler ışığında gözden geçirilerek, yeni işbirliği stratejisinin belirlenmesi konusunda bir görev daha verilmiştir.

14-16 Kasım 1984 tarihlerinde İstanbul'da yapılmış olan Birinci İSEDAK toplantısına üye ülkelerin ticaret bakanları davet edilmiş ve İSEDAK ticari işbirliğini güçlendirmeyi ön planda tutan bir forum olarak çalışmalarına başlamıştır. Birinci toplantıya, aynı zamanda, üye ülkelerin Sanayi Bakanları da paralel bir toplantı için davet edilmiş ve böylece Eylem Planı'nın iki öncelikli alanında İSEDAK şemsiyesi altında çalışmalar başlatılmıştır. Üye ülkelerin Ticaret bakanları, Birinci İSEDAK toplantısı vesilesiyle ilk defa bir araya gelirken, Sanayi Bakanları 1979 yılında Pakistan'ın ev sahipliğinde yapılmış olan toplantılardan sonra, ikinci kez gündemlerindeki konulan görüşmeye devam etmişlerdir.

Birinci İSEDAK toplantısından sonra yapılan değerlendirme çalışmalarında, İSEDAK'ın sadece ticari işbirliğine ilişkin konularla değil, aynı zamanda "Eylem Planı"nda yer alan farklı alanlarla da iştigal eden, bu alanlardaki çalışmaları denetleyen ve koordine eden bir kurul olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Bu karar uyarınca, 14-16 Mart 1986 tarihlerinde yine İstanbul'da yapılan ikinci toplantıdan başlayarak, İSEDAK toplantılarına Ticaret Bakanları yerine kendi ülkelerinde ekonominin bütününden sorumlu bakanlar davet edilmiştir. Ekonomik İşbirliği alanlarına ilişkin bakanlar düzeyinde yapılan toplantılarda alınan kararların uygulanmasının denetlenmesi, İSEDAK İzleme Komitesi aracılığı ile sağlanmaya çalışılmaktadır.

Ticari İşbirliğini güçlendirmeye yönelik projeler, birinci toplantıdan itibaren İSEDAK'ın gündemini oluştururken, diğer alanlarla ilgili projeler, İSEDAK toplantılarıyla birlikte yapılan Bakanlar toplantılarında ele alınmaktadır. Şimdiye kadar Sanayi, Gıda Güvenliği ve Tarımsal Kalkınma, Ulaştırma, Haberleşme, Enerji, Teknik İşbirliği, Altyapı ve Bayındırlık alanlarında İslam ülkeleri arasındaki işbirliğinin geliştirilmesine yönelik Bakanlar Toplantıları düzenlenmiştir.

Birinci İSEDAK toplantısında, İslam Kalkınma Bankası bünyesinde bir Orta Vadeli Dış Ticaret Finansmanı Mekanizması kurulması projesi ile ilgili

gerekli çalışmaların yapılmasına karar verilmiştir. Bu yöndeki çalışmalar daha sonra İslam Kalkınma Bankası tarafından sonuçlandırılmıştır. 1987 yılı sonu itibariyle projenin uygulamaya başlaması, İSEDAK'ın İslam Konferansı Teşkilatı içindeki prestij ve saygınlığını arttıran önemli bir gelişme olmuştur. 1993 yılı Temmuz ayı itibariyle, Türkiye söz konusu mekanizmadan 33 milyon ABD doları tutarında kredi kullanmıştır.

Yine İSEDAK gündeminde olan, İKT üyesi ülkeler arasında bir Tercihli Ticaret Sistemi Kurulması Projesi, konuya dair Çerçeve Anlaşmasının İKT Genel Sekreterliğince üye ülkelerin imza ve onayına açılması ile neticelenmiş bulunmaktadır. Şimdiye kadar Anlaşmayı Türkiye ile birlikte 10 ülke imzalamış ve/veya onaylanmış bulunmaktadır. Taraf ülkelerin uluslararası yükümlülüklerine zarar vermeden, gümrük tavizleri yoluyla ticaretin arttırılmasını hedefleyen anlaşma, 1 O üye ülkenin tüm onay işlemlerini tamamlamasından sonra yürürlüğe girecektir.

İhracat Kredi Sigortası ve Yatırımların Garantisi Mekanizması Kuruluş Anlaşması (Articles of Agreement) Yedinci İSEDAK toplantısında kabul edilmiş; 18-19 Şubat 1992 tarihlerinde Trablus'ta toplanan İslam Kalkınma Bankası (İKB) Onaltıncı Yıllık Guvernörler Kurulu Toplantısında onaylanmıştır. Mekanizmanın kuruluş anlaşması halen Türkiye dahil 30 üye ülke tarafından imzalanmış ve bunlardan 4'ü tarafından da onaylanmış bulunmaktadır. Türkiye, mekanizmaya 2.5 milyon İslam dinarı ile katılmayı taahhüt etmiştir.

Diğer taraftan, bir Ticaret Enformasyon Ağı (TINIC) kurulması ve standartların harmonizasyonu konularındaki çalışmalar da sürdürülmektedir.

İSEDAK'ın gündeminde yer alan diğer önemli bir konu da, son zamanlarda Dünyada meydana gelmekte olan ekonomik ve politik gelişmeler ve geçmişteki işbirliği deneyimleri ışığında üye ülkeler arasında yeni işbirliği stratejisi belirlenmesi çalışmalarıdır.

Dakar'da yapılan 6. İslam Zirve Konferansında alınan bir kararla, İSEDAK'a bu konuda gerekli çalışmaların yapılması için yetki verilmiştir. Nitekim, bu çerçevede yapılan iki ayrı Uzmanlar Grubu toplantısında yeni işbirliği stratejisi ve uygulama modaliteleri belirlenmiş bulunmaktadır. Çalışmaların bundan sonraki aşamasında, 1984 yılında kabul edilen Ekonomik İşbirliği Eylem Planının belirlenen yeni strateji doğrultusunda gözden geçirilerek yenilenmesi öngörülmektedir.

1.3. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO) ve Orta-Asya Türk Cumhuriyetleri ile İlişkiler

İran, Pakistan ve Türkiye'nin kurucu üyesi olduğu Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EKİT-ECO), İran devriminden sonra atıl duruma düşen Kalkınma için Bölgesel İşbirliği (RCD)'nin bir devamı olarak, 1985 yılında üç ülke arasında imzalanan ve 1977 tarihli İzmir Anlaşmasını tadil eden bir protokol ile kurulmuştur.

1992 yılında Özbekistan, Türkmenistan, Azerbaycan, Afganistan, Tacikistan, Kırgızistan ve Kazakistan'ın da katılmasıyla EKİT'e üye olan ülkelerin sayısı ona çıkmıştır. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti de, bazı üye ülkelerin itirazları nedeniyle, "Kıbrıs Müslüman Türk Toplumu" adı altında sadece Komite çalışmalarında yer almakta olup, daha üst organların faaliyetlerinde temsil edilmesine imkan tanınmamıştır.

Üye ülkeler arasında haberleşme ve koordinasyonu sağlayan, toplantıların içeriğine yönelik gerekli belgeleri hazırlayan EKİT Genel Sekreterliği Tahran'da bulunmaktadır. EKİT Genel Sekreterliği görevi, rotasyon esasına göre 4 yılda bir üye ülkeler arasında el değiştirmektedir.

Teşkilatın Ekonomi ve Ticaret, Ulaştırma ve Haberleşme, Sanayi, Tarım, Eğitim ve Bilim, Enerji, Altyapı vb. alanlarındaki faaliyetlerine 8 teknik komite ve bu komiteler şemsiyesi altında görev yapan uzman gruplar destek vermektedirler.

Üye ülkelerin planlama teşkilatları müsteşarlarından veya ekonomilerinden sorumlu bakan yardımcılarında, ya da tayin edilecek eş düzeyde temsilcilerden oluşan Bölgesel Planlama Konseyi, yılda en az bir kez Tahran'da toplanarak Teknik Komitelerin toplantı raporlarını ve faaliyet programlarını incelemekte, bu konudaki görüş ve önerilerini Bakanlar Konseyine sunmaktadır. Üye ülkelerin Dışişleri Bakanlarından oluşan ve yılda en az bir kere toplanan Bakanlar Konseyi ise, Teşkilatın en üst siyasi belirleme ve karar alma organıdır.

Ülkelerin Tahran'daki temsilcilerinden oluşan Temsilciler Konseyi her ay muntazaman toplanarak kararlar almakta ve bu kararlar Bakanlar Konseyi toplantılarında onaylanmaktadır. İzmir Anlaşması'nda yazılı olmamakla beraber, 1992'den beri de, her yıl zirve toplantısı yapılmaktadır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Avrasya'da küreselleşme ve bölgesel bütünleşme alanındaki boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. EKİT İkinci Zirve Toplantısı 7 Temmuz 1993 sonunda kabul edilen İstanbul

Deklarasyonu'nda da vurgulanarak belirtildiği gibi, esas hedeflerden birisi, yüzyılın sonuna kadar mümkün olduğu ölçüde kalkınmış ve modernleşmiş bir bölge ve milletler topluluğu oluşturmaktır. Bu gayeye ulaşmak için, EKİT çerçevesinde yürütülen faaliyetlerin ısrarla sürdürülmesi yerinde olacaktır.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, hem Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın denize çıkışları açısından önemli bir görev üstlenecek, hem de Türkiye'nin bu ülkelere ulaşabilmesi ve önüne çıkmakta olan engelleri aşabilmesi için büyük kolaylıklar sağlayacak bir yapıya sahiptir. Bu yönüyle, EKİT bünyesinde yürütülen çalışmaların daha da hızlandırılması hem Bölgeye, hem de Türkiye'ye büyük yararlar sağlayacaktır.

Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerin, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı çerçevesinde yürütülmesi, Türkiye'ye yeni bir ufuk açacaktır. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkelerin dış ticaret hacmi giderek büyümektedir. 1990 yılında Teşkilata üye on ülkenin dış ticaret hacmi toplam olarak 95 milyar 752 milyon dolar olmasına rağmen, bu rakam 1992 yılı sonunda % 14.6 oranında artarak 109 milyar 769 milyon dolara ulaşmıştır. Türkiye, 1992 yılı sonu itibariyle Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan'a toplam 183 milyon dolarlık ihracat yapmasına rağmen, aynı ülkelere yapılan toplam ihracat 1993 yılının ilk altı ayında bile bir önceki yılın rakamını geride bırakmış ve 227 milyon dolara kadar yükselebilmektedir.

Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye ülkeler arasında geliştirilecek siyasi ve ekonomik ilişkiler, Karadeniz Ekonomik İşbirliği bölgesini de rahatlıkla etkileyebilecektir. Nitekim bölgede önemli bir ekonomik ve siyasi potansiyel oluşturan Türkiye ve Azerbaycan her iki Teşkilata da üyedirler. 2000'li yıllarda ulaşılması gereken hedeflerin gerçekleşmesi için, EKİT'e üye ülkeler arasında bölge dışındaki bazı menfaat grupları tarafından suni olarak çıkarılmaya çalışılan siyasi entrikalara karşı son derece duyarlı olunmalı ve işbirliğinin öncelikle ekonomik alanda pekiştirilerek siyasi alana doğru genişletilmesi hedeflenmelidir. Unutulmamalıdır ki, ekonomik alanda başarısızlığa uğramış projelere, siyasi anlamda daha zor hayatiyet kazandırılabilir.

1.4. İslam Ülkeleri Arasındaki Siyasi İlişkiler ve İşbirliğine Katkıları

İslam ülkeleri liderlerinin ortak bazı meseleleri tartışmak amacıyla, ilk olarak bir araya geldikleri 1969 yılındaki Birinci İslam Zirvesinden bu yana, İslam ülkeleri arasındaki işbirliği ve dayanışmanın arzulanan düzeye gelmediği açık olmakla birlikte, İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler

arasındaki mevcut siyasi güçlükler, ekonomik ve sosyal yapı farklılıkları, siyasi rejim zıtlıkları gibi faktörler dikkate alındığında, varılan noktanın küçümsenmemesi gerektiği söylenebilir. En azından İslam Konferansı Teşkilatı sayesinde, bütün İslam ülkeleri bir tek çatı altında toplanmış, liderlerin ortak meseleleri tartışmaları için bir zemin oluşturulmuş ve çok yönlü ilişkilerin kurulmasında, anlaşmaların yapılmasında veya kararların alınmasında etken olmuştur. 1969 yılından sonra kurulmuş olan alt veya uzman kuruluşların bir kısmı son derece önemli faaliyetlerde bulunmuşlardır. Uluslararası konjonktürel dalgalanmalardan olumsuz etkilenmekle birlikte, bazı temel meseleler konusunda ortak tavır alınmasında İslam Konferansı Teşkilatı'nın katkısı olmuş, üye ülkeler arasında çok yönlü işbirliği imkanlarını harekete geçirmiştir.

Türkiye-İslam ülkeleri ilişkilerinde her zaman Doğu-Batı çatışmasının gölgesi hissedilmiştir. Türkiye, 1967 Arap-İsrail Savaşı'nda Arap dünyasının yanında yer alarak Arap tezlerine destek vermiştir. Fakat Türkiye, Sovyetler Birliği'nin desteğini almış olan komşu Arap ülkeleri ile siyasi ve ekonomik ilişkileri geliştirmede zorlanmıştır.

Türkiye, bütün yönleriyle batıya yönelen dış politikasında bir takım değişiklikler yapma gereğini 1965'lerde duymaya başlamıştır. Bilhassa, 1973 petrol krizinden sonra, İslam dünyası Türkiye'nin dış ekonomik ve politik ilişkilerinde ciddi bir şekilde devreye girmiştir. Bu strateji değişikliğinde, Batılı dostlardan milli meselelerde (Kıbrıs) destek görülememesi, ekonomik meselelerin Batılı müttefiklerle çözülememesi, petrol krizinin ödemeler dengesini olumsuz etkilemesi, Avrupa Topluluğu ile ilişkilerde olumlu gelişmelerin ortaya çıkmaması, Kıbrıs Barış Harekatı'nı batının anlamak istememesi ve silah ambargosunun Batıya güveni sarsması gibi faktörler önemli rol oynamışlardır. Netice olarak, bu gelişmeler İslam ülkeleri ile ekonomik ve siyasi işbirliği isteklerini kuvvetlendirmiştir. Türkiye'nin dış politikasında çok yönlü olmanın faydalan göz önünde bulundurulursa, bundan böyle de, İslam ülkeleri ile ilişkilere ağırlık verilmesi gerektiği keyfiyeti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

2. İSLAM ÜLKELERİ ARASINDAKİ DIŞ TİCARET VE TÜRKİYE

2.1. Dünya Ticareti ve İslam Ülkeleri

Gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, İslam ülkelerinde de sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı iktisat politikalarının etkisini görmek mümkündür. Buna karşılık, İslam ülkeleri 1960'lı yıllardan itibaren dünya ticareti içindeki paylarını yükseltme gayretlerine hız vermişlerdir. Bu yönde sürdürülen çalışmalar, İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulması ve 1973-1974 yıllarında dünyada görülen petrol krizi ile birlikte etkisini açıkça göstermiştir. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkelerin dünya ticaretinden aldıkları toplam pay %6 ile %8 arasında değişmektedir. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı'na üye 10 ülkenin dünya ihracatındaki payı 1990 yılında % 1.2 iken, 1992 yılı sonunda %1.3'e yükselmiştir. Bu bölgenin dünya ithalatındaki payı ise, aynı dönemde %1.7'den %1'e düşmüştür. Bu ise, son yıllarda bölge ihracatının artma eğiliminde olduğunu göstermektedir.

İslam ülkelerinin son yıllarda yaptıkları ithalat ve ihracat miktarları karşılaştırıldığında iki önemli sonuç ortaya çıkmaktadır:

1. Petrol ihraç eden İslam ülkelerinin ihracatları ithalatlarına göre daha fazla olmasına rağmen, diğer İslam ülkelerinin ithalatları ihracatlarından daha fazladır. Bu nedenle ortaya çıkan dış ticaret açığı, uluslararası piyasalarda borçlanmalara sebep olmakta ve sanayileşme hamlelerini, özellikle uluslararası sermaye çevrelerinden ve dünya bankasından gelen müdahaleler sebebiyle, olumsuz yönde etkilemektedir.

2. Bütün İslam ülkeleri birlikte değerlendirildiğinde, petrol fiyatlarının tekrar düşüş gösterdiği 1986 yılından itibaren dış ticaret dengesinin bu ülkeler aleyhine geliştiği görülmektedir.

İslam ülkelerindeki ihracat ve ithalat yapısının incelenmesi, su sonuçları vermektedir:

İthal edilen ürünler, ihraç edilen ürünlere göre çok çeşitlidir. İktisadi faaliyetler, çok açık bir şekilde ihraç edilen ürünler üzerinde yoğunlaştırılmıştır. Petrol ihraç eden OPEC üyesi ülkeler ile az gelişmiş İslam ülkelerinde birkaç ürünün bütün ihracatı yönlendirdiği görülmektedir. Örnek olarak, Pakistan'ın ihracatında pamuk ve pamuğa dayalı ürünler, Bangladeş'in ihracatında ham jüt ve jüt ürünleri ağırlıktadır. Aynı şekilde Sudan'ın en fazla ihraç ettiği ürünler, pamuk ve süpürge darısıdır. OPEC

üyesi ülkelerde Endonezya ve Cezayir hariç, ihracatta ham petrol ağırlıktadır. Malezya'nın ihracatına petrol ve petrol ürünleri yanında kauçuk ile orman ürünleri hakimdir. Malezya, önemli miktarda elektronik parçalar da ihraç etmektedir. Malezya'da olduğu gibi sanayileşme politikalarına ağırlık veren Mısır, Suriye, Tunus, Türkiye ve Ürdün gibi İslam ülkelerinde ihracatın bileşimi sanayi ürünleri lehine değişmektedir.

İslam ülkelerinde madenler, yeraltı zenginlikleri ve tarım ürünleri ihracatın belkemiğidir. Bütün İslam ülkelerinin toplam ihracatının %80'ine yakın bir bölümü hammaddelerden oluşmaktadır.

Mamul veya yan mamul sanayi ürünleri, ithalata göre ihracatta biraz daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Sadece birkaç İslam ülkesi %20'nin üzerinde sanayi ürünü ihraç edebilmektedir. Türkiye, Bangladeş, Ürdün, Malezya, Fas, Pakistan, Sierra Leone ve Tunus'un ihracatında tekstil ürünleri önemli bir paya sahiptir. Diğer bazı ülkeler ise, re-eksport yoluyla sanayi ürünleri ihraç edebilmektedirler.

İslam ülkelerinin kendi aralarındaki ticari ilişkilerin yeterince gelişmediği görülmektedir. Kendi aralarındaki ticaret hacmi genellikle az ve yetersizdir. Bununla beraber İslam Konferansı Teşkilatı'nın kurulmasından sonra, önemli sayılabilecek gelişmeler olduğu görülmektedir. 1970 yılından itibaren İslam ülkeleri arasında artan ekonomik ilişkiler bunun açık bir göstergesidir. Ancak, bu canlanma petrol fiyatlarının düştüğü dönemlerde azalmıştır. Nihayet, günümüzde İslam ülkelerinin diğer İslam ülkelerinden yaptığı ithalatın ve o ülkelere gerçekleştirdiği ihracatın payı, kendi ihracat ve ithalat rakamları içinde, %10 civarındadır.

İslam ülkelerinin aralarındaki ticari ilişkilerin arttırılmasını engelleyen ve bütünleşmenin sağlanmasını geciktiren çeşitli problemler vardır. İslam ülkelerinde altyapı henüz tamamlanamamıştır. Ülkeler arasında ulaşım ciddi bir meseledir. İstanbul'dan kalkıp karayoluyla Fas'a, Libya'ya gitmek mümkün değildir. Sudan'a, Mısır'a, Pakistan'a emniyet içinde gidilememektedir. Suudi Arabistan'a karayolu ulaşımı vardır ama demiryolu ulaşımı yoktur. Hala eski Hicaz demiryolu yerine yenisi ikame edilememiştir. Orta Asya'daki Türk Cumhuriyetleri için de aynısı geçerlidir. Havayoluyla ülkelerarası irtibat vardır. Ancak, o da zor ve pahalıdır. İlave olarak, bu ülkeler arasındaki haberleşme imkanlarının da hızla geliştirilmesi zaruridir.

İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler arasında, pazarlama kurum ve fonksiyonlarının, teşvik unsurlarının noksanlığı, araştırma ve finans kurumlarının yetersizliği, ticari ilişkilerin gelişmesini engelleyen başlıca

faktörlerdir. Üye ülkelerdeki üretici satıcılar, fiyatları ve ticari rejimleri arasındaki bilgiler son derece sınırlı, reklam ve pazarlama faaliyetleri zayıftır. Ayrıca, üye ülkeler arasındaki ticaretin geliştirilmesi için, küçük ve büyük hacimde ihracatı finanse edecek finans kurumlarına ihtiyaç vardır.

Ayrıca, İslam ülkelerinin birbirlerine karşı uyguladıkları gümrük ve ticaret ile ilgili karışık mevzuat, dış ticaretin gelişmesini zorlaştırmaktadır. İslam ülkelerindeki gümrük duvarlarını hafifletmek için öncelikli tarifeler sistemi ortaya atılmış, ancak uygulamaya geçirilememiştir. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler arasında hala vize uygulaması kaldırılamamıştır. Ekonomik yükümlülük gerektirmeyen ve sadece irade isteyen bu gibi engellerin kaldırılması olumlu sonuçlar verecektir.

2.2. Türkiye'nin İslam Ülkeleri ile Ticari İlişkileri ve Özel Sektörün Yeri

İslam ülkeleri, özellikle 1973 yılından itibaren Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu tarihten itibaren petrol fiyatlarındaki artışlar ve Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatına fiilen üyeliği, ticari ilişkilere doğrudan yansımıştır. 1973 yılına kadar, Türkiye'nin Arap ülkelere ihracatı önemsenmeyecek kadar azdır. Türkiye'nin ihracatında Arap ülkelerinin payı, 1973 yılına kadar ancak %3.3'e kadar ulaşabilmiştir. 1969-1973 yılları arasında, Türkiye'nin Arap ülkelere yönelik ihracatının %82.6'sı sadece Irak, Suriye ve Kuveyt'e yapılıyordu. Arap ülkelerinden yapılan ithalatta ise, sadece üç devletin, yani Suudi Arabistan, Irak ve Bahreyn'in payı %93.7 olmuştur.

İslam ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde aldığı pay, 1980 yılından itibaren giderek artmıştır. 1980-1989 yılları arasında, Türkiye'nin en fazla ihracat yaptığı ilk dört ülkeden ikisi İslam Konferansı'na üye İran ve Irak idi. 1993 yılında da, OPEC üyesi İslam ülkeleri ayrı olarak incelendiği zaman, Türkiye'nin İslam ülkelere yaptığı toplam ihracattaki paylarının yüksekliği açıkça görülebilir. Orta Doğu'da ve Kuzey Afrika'da bulunan İslam ülkeleri Türkiye'nin ihracatında 1990 yılından itibaren % 17.6 ile % 18.7 arasında değişen paylar almışlardır. 1992 yılında Orta Doğu ve Kuzey Afrika ülkelere yapılan ihracatın %75'lik bir bölümü sadece Irak, İran, Kuveyt, Suriye, Suudi Arabistan, Libya ve Mısır'a gitmiştir. Aynı şekilde, 1980-1988 yılları arasında da, sadece İran, Irak, Suudi Arabistan, Libya ve Kuveyt'in payları toplamı bütün İslam ülkelere yapılan ihracatın %65'den fazlasını oluşturmuştur. Ayrıca, Türkiye'nin toplam ihracatı içindeki payları da 1980-1988 yılları arasında % 19'un altına düşmemiştir. Bununla birlikte, Türkiye'nin İslam ülkeleri ile ticaretinde petrol fiyatlarının yükselmesi veya düşmesi etkisini çok hızlı bir şekilde göstermektedir.

İslam ülkeleri ile 1969 yılının Ağustos ayından itibaren yoğunlaşan ekonomik ve siyasi ilişkilere paralel olarak, 28 Aralık 1969 tarihinde, Türk özel sektörünü temsilen Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği'nin yanında, 22 Arap ülkesi özel sektörlerini temsil eden kuruluşların da üye olduğu, Arap Ticaret, Sanayi ve Ziraat Odaları Birliği kurulmuştur. Bu birliğe üye ülkeler şunlardır:

Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri, Cezayir, Fas, Irak, Cibuti, Katar, Kuveyt, Libya, Lübnan, Mısır, Moritanya, Somali, Sudan, Suriye, Suudi Arabistan, Tunus, Türkiye, Umman, Ürdün, Yemen Arap Cumhuriyeti ve Yemen Demokratik Halk Cumhuriyeti.

Bu birlik, Türkiye ile ilişkilerini Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği aracılığı ile yürütmektedir.

Türk-Arap Müşterek Ticaret Odası olarak da bilinen kuruluşun merkezi, 1986 yılında Lübnan'dan İstanbul'a alınmıştır.

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile ilişkilerin geliştirilmesi için, Türk-Kıbrıs Müşterek Ticaret Odası ve Türk-Kıbrıs Türk Müşterek Sanayi Odası faaliyet göstermektedir.

Türkiye ile Balkan ülkeleri arasındaki ilişkilerin geliştirilmesi amacıyla, Yugoslavya'daki savaştan önce Türk-Balkan Ülkeleri Odalar Birliği kurulması teşebbüsleri TOBB bünyesinde başlatılmış, Yunanistan'ı da içine alan bu teşebbüs, son siyasi gelişmeler dolayısıyla başarılı olamamıştır.

Yine, Eski Sovyetler Birliği'ndeki çözülme başlamadan önce, bölgedeki gelişmelere önem veren zamanın TOBB yetkilileri, EKİT üyesi ülkeler arasında EKİT Odası (ECO Chamber) kurulması için faaliyete geçmişlerdir. Böyle bir girişime canlılık kazandırılması, bölgeyle Türkiye arasındaki ekonomik ilişkilere çok olumlu bir biçimde yansımaya kanaati, yaygın olarak destek görmektedir.

Bütün bu faaliyetlerin yanında, İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkelerin özel sektörlerinin de büyük gayretleri ile, 1977 Mayıs ayında İstanbul'da yapılan İslam Konferansı Teşkilatı Dışişleri Bakanları 7. Konferansında, İslam Odası kurulması fikri ortaya atılmış ve 1979 yılında bu birliğin kuruluşu tamamlanabilmiştir. İslam Odalar ve Borsalar Birliği olarak faaliyet gösteren bu kuruluşun merkezi Pakistan'ın Karaçi kentindedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği de, bu kuruluşun aktif üyesi olarak faaliyet göstermektedir.

İslam ülkeleri ile ikili ilişkilerin yürütülmesinde Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu (DEİK) bünyesinde faaliyet gösteren İş Konseyleri de etkili olmaktadır. Türkiye ile yabancı ülkeler arasındaki ilişkileri geliştirmek ve dışa dönük faaliyetlere yön vermek amacı ile, Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, 18 Temmuz 1986 tarihinde yaptığı Yönetim Kurulu Toplantısında, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu'nun oluşturulmasına ve diğer ilgili kuruluşlarla birlikte kurucu üye olarak müşterek hareket edilmesine karar vermiştir. TOBB ile müşterek hareket eden kuruluşlar şunlardır:

İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV)

Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (TİSK) Türk Sanayici ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) Türkiye Ziraat Odaları Birliği (TZOB)

Yabancı Sermaye Koordinasyon Derneği, Türk Dış Ticaret Derneği (TÜRK TRADE), İhracatçılar Birliği (İB) DEİK bünyesinde ilk olarak 10.11.1988 tarihinde Türk-Pakistan İş Konseyi kurulmuştur. Daha sonra da, diğer İslam ülkeleri ile ekonomik ilişkilerin, İş Konseylerinin faaliyetleri çerçevesinde yürütülmesine ağırlık verilmiştir. Pakistan, Tunus, Ürdün ve Mısır gibi İş Konseylerinin kurulduğu ülkelerle yapılan hükümetler arası Karma Ekonomik Komisyon toplantılarına Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği (TOBB) veya DEİK bünyesindeki İş Konseyi yetkilileri özel sektörü temsilen katılmaktadır.

İlk kurulan İş Konseyleri arasında yer alan Türk-Tunus İş Konseyinin kuruluşu Türkiye'nin Mağrip ülkeleri ile ekonomik ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Uyanan Afrika'nın ticaret kapısı durumunda olan ve kendi aralarında Mağrip Birliğini oluşturmaya çalışan Tunus, Libya, Fas ve Moritanya'yı içine alan Türkiye-Mağrip Ülkeleri İş Konseyi kurulmuş bulunmaktadır.

Devlet ve Özel Sektörün işbirliği yaparak gerçekleştirebileceği projelere olan ihtiyaç, her geçen gün artmaktadır. İslam ülkeleri içinde özellikle deniz ulaşımından mahrum olan ülkelerin mallarının gemilerle nakil edilebilmesi için yol ve haberleşme alanında büyük yatırımlara ihtiyaç vardır. Özellikle ulaşım ve haberleşme alanındaki yatırımlar, atıl kaynakların değerlendirilmesini sağlayacağı için verimli sonuçlar oluşturabilecektir.

3. İSLAM ÜLKELERİ İLE SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLER

İslam ülkelerini bir araya getiren en önemli faktörlerden birisi de kültürdür. Türkiye ile İslam ülkeleri arasındaki bağların, esas olarak kültür temeline dayandığı kolaylıkla ifade edilebilir. Kültür, davranış ve yaşayış tarzlarını ihtiva eder. İslam ülkelerindeki davranış ve yaşayış biçimleri, müşterek inanç olan İslamiyetten kuvvetle etkilenmiştir.

Bugün, çeşitli ve çok sayıda İslam milletinin kültürel hayatlarının özü birdir. Şekli bazı tezahürlerinde değişiklikler görülse de, ortak bir İslam ve Kültür medeniyeti vardır. Muhtelif kavimler, kendilerini birleştiren İslam inancı içinde 14 asır boyunca müşterek kültür ve medeniyetlerini geliştirmişlerdir.

Müslümanlar, temelde aynı davranış ve yönelişlere sahiptirler. Coğrafi mesafe itibariyle birbirinden uzak İslam ülkelerine mensup fertler dahi bir araya geldiklerinde, aralarında sadece inanç değil, yaşayış ve davranış tarzı ile de, örflerindeki benzerlikleri derhal keşfederler. İslam milletlerinin hayatını yönlendiren ruhi inanç, manevi bir unsur olarak kalmamış, aynı zamanda onların kültür ve medeniyetlerinin müşterek kaynağı olmuştur.

İslam ülkeleri arasında müştereken oluşturulan 14 asırlık tarih, kültürel benzerliğin pekişmesine yol açan olaylarla doludur. Bu yönüyle İslam tarihi, Müslümanlar arasında birleştirici temel unsurlardan birini teşkil etmektedir. Müslümanlar tarihlerini, İslamiyetçin doğuşuyla aynı zamanda başlatmışlardır. Bundan sonra, tarihin çeşitli dönemlerinde irki menşeleri farklı olan Müslümanlar beraber yaşamışlar ve aynı kaderi paylaşmışlardır. Çok sayıda İslam kavimlerinin asrı saadette, birçok İslam hükümdarlıklarında ve son olarak Osmanlılar zamanında aynı devletin sınırları içinde birlikte ve kardeşçe yaşadıkları bilinmektedir. Tarihteki bu birliğe rağmen, bugün İslam ülkeleri arasında ekonomik ve siyasi olarak bir bütünlük görülmemektedir.

Bunun en önemli sebebi, bu ülkelerdeki eğitilmiş grupların ve kültür birikimlerinin yeterli olmamasıdır. Halbuki İslam düşüncesi, eğitimi, öğretimi ve bilimi esas kabul eder ve müşterek çalışmaların artmasına katkıda bulunur.

İslam ülkeleri arasındaki potansiyel işbirliği alanlarının genişliğine ve sosyo kültürel altyapının müsait olmasına rağmen, bu potansiyelin iyi kullanılmaması ve İslam ülkeleri arasında ikili ve kurumlar arası işbirliğinin yetersiz kalmasının temelinde bir takım siyasi engeller, ekonomik sistem

farklılıkları, ülke içi ve ülkelerarası istikrarsızlıklar ve ekonomik problemler yatmaktadır.

İlave olarak, sosyo-ekonomik ve kültürel alanda işbirliğini sağlamada lisan farklılıkları da etkili olmuştur. Öte yandan halkta bulunan yabancı hayranlığı birinci planda sosyal ve kültürel yabancılığa, yabancı ülkelerin mallarının, hayat tarzının ve projelerinin kabul edilmesine yol açmaktadır. Dolayısıyla bu durum, İslam ülkeleri arasındaki ilişkilerin gelişmesini engellemektedir.

Son yıllarda, yabancı kültür ve fikirlerin İslam ülkelerini istilası, bu memleketlerin sosyal yapısını güçlü kılan değerleri erozyona uğratmaktadır. Müslümanları kendilerine ait inanç, gelenek ve davranışlardan uzaklaştıran fikir ve yabancı kültür tesirlerine hemen her yerde rastlanmaktadır. İşte İslam ülkelerinde yaşanan bu dejenerasyona karşı İslam kültür mirasının korunup geliştirilebilmesi için müslümanların işbirliği yapmaları, aralarındaki bağları her alanda kuvvetlendirmeleri gerekmektedir.

Günümüzde İslam ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkilerin ve işbirliğinin geliştirilmesi hedefinin arka planında dünyadaki konjonktürel gelişmelerin yanında kültürel ve sosyal müştereklikler yatmaktadır. Bu bakımdan, İslam Konferansı Teşkilatını güçlendirmek ve İslam ülkeleri arasındaki ekonomik ve siyasi ilişkileri geliştirmek, kültür bağlarının takviyesi ile mümkündür.

İslam ülkeleri arasındaki kültürel ve sosyal ilişkilerin geliştirilmesinin esas olarak iki aracı vardır. Bunlar, kültürel ve sosyal sahalarda faaliyet gösteren müesseselerin ve İslam ülkeleri arasındaki mevcut ikili ilişkilerin geliştirilmesidir.

İslam ülkeleri arasındaki kültürel işbirliğine katkıda bulunan kurumların başında İslam Konferansı Teşkilatı ve buna bağlı kuruluşlar gelmektedir. İKT içindeki Daimi Karar ve İcra Organı olarak kurulan üç Daimi İşbirliği Komitesinden ikisi kültür ve teknoloji sahasında çalışmaktadır.

İslam ülkeleri arasında kültürel faaliyet gösteren kuruluşların başında, 1976 yılında Türkiye Hükümetinin teklifi üzerine kuruluşu karara bağlanan ve 1980 yılında İstanbul'da çalışmaya başlayan İKT Genel Sekreterliğine bağlı IRCICA (Research Centre for Islamic History, Art and Culture - İslam Tarih, San'at ve Kültür Araştırma Merkezi) gelmektedir. Zengin bir kütüphaneye ve arşive sahip olan Merkezin amaçları ve faaliyetleri arasında şunlar bulunmaktadır:

İslam ülkelerinin ilim adamları, tarihçileri, yazarları ve sanatçılarının İslam'ın kardeş milletleri arasında daha iyi bir anlaşma ortam sağlamak üzere, ortak kültür mirası hakkında araştırmalar yapmak üzere bir araya gelecekleri bir müessese meydana getirmek;

Bazı yabancı yazarlar tarafından Müslüman milletlerin tarih, san'at ve kültürü hakkında yayılan yanlış kanaatleri ortadan kaldırmak amacıyla, İslam ülkelerinin tarihçileri ve yazarları arasında işbirliğinin tesisi için uygun bir ortam oluşturmak;

Müslüman milletler arasında samimi bir işbirliği ve anlayış havasını sağlamak amacıyla yapılacak ilmi çalışmaları, kitap ve monografiler şeklinde yayınlamak;

Ortak bir anlayış içinde, bazı İslam ülkelerinde okutulan ders kitaplarında yer alan yanlış ve Müslüman milletlerin gelecek nesilleri arasında anlaşmazlıklara sebep olabilecek bilgileri düzeltmek;*

Üye ülkelerin münevverlerini, ilim adamlarını ve yazarlarını bir araya getirecek toplantılar düzenlemek;

İslam ülkelerinde bulunan diğer araştırma kuruluşları ve üniversiteler arasında tarih, san'at ve kültür sahasında işbirliğini ve yayın değişimini desteklemek;

İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkelerde veya Merkezde periyodik seminer ve sempozyumlar, ayrıca her üç senede üye ülkelerden birinde tarih, san'at ve kültür kongreleri tertiplemek;

İslam medeniyetinin esaslarını ve ürünlerini tanıtmak ve yaymak üzere, İslam ülkelerinin tarihi, san'atı ve kültürü ile ilgili süreli yayın neşretmek.,

İslam Konferansı Teşkilatı, Milletlerarası İslam Kültür Mirasını Koruma Komisyonu (ICPICH)'nin statüsü gereğince IRCICA, bu Komisyonun Sekreteryası ve Faaliyet Organı görevini üstlenmiştir.

IRCICA'nın yukarıda bahsedilen konularda araştırma, yayın faaliyetleri, bilgi veri bankası kurulması ve sergi, sempozyum, konferans vs. toplantılar düzenleme gibi çalışmaları devam etmektedir.

Türkiye'de faaliyet gösteren ve bu sahada oldukça etkili çalışmalar yapan IRCICA'nın çalışmalarının İKT ve Türkiye tarafından daha fazla teşviki yararlı olacaktır.

İslam ülkelerinde eğitim, kültür ve bilim sahasında çalışmalarda bulunan İKT'na bağlı uzman kuruluşlardan biri de ISESCO (Organization of Islamic Education, Science and Culture-İslam Eğitim, Bilim ve Kültür Teşkilatı)'dur.

Devam eden bu çalışmaların yanında, kültür ve sosyal faaliyetlerin daha da etkili hale getirilmesi zaruridir. Bu çalışmalar, kurumsal olarak ve proje bazında İslam ülkeleri ile İslam Konferansı Teşkilatı ve İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar tarafından daha fazla desteklenmeli ve finansmanı için Türkiye öncülüğünde girişimlerde bulunulmalı, konuların önemi anlatılmalı ve potansiyel kaynaklar harekete geçirilmelidir. Türkiye bilgisini, tecrübesini ve insan gücünü bu konularda projeler hazırlamak için seferber edebilmelidir.

4. SOSYAL VE KÜLTÜREL İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ VE TEKLİFLER

İslam ülkeleri arasında tarihi köklere dayanan mevcut ikili sosyokültürel ilişkilerin geliştirilmesi gerekmektedir. Bu bakımdan, İslam ülkeleri arasında daha hızlı bir şekilde kültür ve eğitim alanında işbirliğine gidilmelidir.

İslam ülkeleri, günümüze kadar aralarında bir takım kültür anlaşmaları imzalamışlardır. Ancak uygulamalar yeterli olmayıp, bunların takviyesi zorunludur. Bu konuda şu hususlar teklif edilebilir:

1. İslam ülkeleri ile Türkiye arasındaki ikili anlaşmalara dayanan Öğrenim bursları, hem sayı, hem de miktar bakımından ihtiyaçlara cevap verememektedir. Burslu sayısı ve burs miktarları ülkeler nezdinde karşılıklı olarak arttırılmalıdır. Bu noktada İslam Kalkınma Bankası gibi müşterek bir müessese devreye girmelidir.
2. Ayrıca, burslu öğrencilerin, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu belirli ve az sayıda ülkenin üniversitelerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bunlara ilave olarak Suudi Arabistan, Ürdün, Malezya ve Mısır gibi ülkelerin öğrenci kabulünü teşvik ederek, eğitim faaliyetlerine katılımı arttırılmalıdır.
3. Bağımsızlığına kavuşan yeni Türk Cumhuriyetleri'nden getirilen 10 bin öğrencinin Türkiye'de burslu olarak okutulması müspet ve önemli bir gelişmedir. Bu teşebbüslerin büyüyerek devam etmesi, mevcut sayıya Makedonya ve Balkanlardaki Müslüman Türk azınlıkların da daha fazla ilave edilmesi yerinde olacaktır. Diğer İslam ülkelerinin ve teşkilatlarının gerek maddi, gerekse öğrenci kabulü şeklinde katılımı için ayrıca İKT nezdinde harekete geçilmelidir.
4. İslam ülkeleri arasındaki, öğrenci mübadelesi yanında, öğretim üyelerinin de karşılıklı olarak üniversitelerde misafir hoca statüsünde dersler vermesi için gerekli teşebbüslerde bulunulmalı ve anlaşmalar yapılmalıdır. İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkeler arasında, "İslam Ülkeleri Üniversiteleri Rektörler Konseyi" kurulmalıdır. Böylece İslam ülkeleri arasındaki kültürel ve bilimsel işbirliği ve haberleşme arttırılabilir.
5. Türkiye, İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkelere yönelik bilimsel çalışmalar yapılmasına ve bu ülkelerin ekonomik, sosyal ve kültürel bir envanterinin çıkarılmasına öncülük etmelidir. Bu faaliyetler, İslam ülkeleri arasında daha etkin işbirliği politikalarının belirlenmesine hizmet edecektir.

6. Müşterek İslam kültürünün temel eserlerinin ve Yunus Emre gibi İslam klasiklerinin diğer dillere tercüme edilmesi yanında yazılı-sözlü yayın organlarında programlar hazırlanarak tanıtılması gerekmektedir. Bugüne kadar kurulan müşterek organizasyonların ve devletlerin adı geçen faaliyetleri yürütmesi sayesinde, İslam ülkeleri arasındaki kardeşlik daha da gelişecektir.

7. Yazma eserlerin tıpkı basımları yapılmalı ve İKT'na üye ülkelere gönderilmelidir. Telif haklarının korunması amacıyla mikrofilm vs. çoğaltmalara izin verilmemelidir. Karşılıklı telif haklarına riayet edilmeli, bu hususta işbirliğine gidilmelidir.

8. Birçok tarihi ve kültürel özelliklerinin yanında 500.000 civarında yazma eserin bulunduğu İstanbul, ortak kültür merkezi haline getirilmelidir.

9. İslam ülkelerinin kendilerine has eğitim ve kültürel değerlerine karşılıklı olarak saygı gösterilmelidir. Türkiye'ye karşı diğer bazı Arap ülkelerinin olumsuz bakış ve değerlendirmelerinin değiştirilmesi için çaba sarf edilmelidir. Varsa, düşmanlık içeren ifadeler okul kitaplarından (IRCICA Arap ülkelerinin ders kitaplarını bu amaçla taramaktadır) ve diğer yayın organlarından karşılıklı olarak çıkarılmalıdır. İslam ülkelerinde Türkiye'ye karşı müspet yönde etkili bir siyasi iradenin oluşturulmasına çalışılmalıdır. Uluslararası konularda, İslam ülkelerinin çıkarları doğrultusunda birlikte hareket edilmesi sağlanmalıdır.

10. İslam ülkelerinin TV ve diğer sözlü-yazılı yayın organlarında her ay en az üç İslam ülkesinin kültür ve sanat etkinliklerinin tanıtılması amacı ile kültür anlaşmaları yapılmalı, bu anlaşmaların uygulanması için gerekli ortamın oluşturulmasına gayret edilmelidir.

11. Kültürlerinin tanıtılması için karşılıklı olarak gezici sergi, fuar ve kütüphanelerin oluşturulmasına çalışılmalı ve sanat ürünlerinin buralarda satılması sağlanmalıdır.

12. İslam ülkeleri arasında folklor, müzik ve sportif amaçlı temaslar arttırılmalıdır. Bu alanlarda uluslararası yarışmalar ve " İslam Ülkeleri Spor Müsabakaları"¹ düzenlenmelidir. -

13. İslam ülkelerine mensup çocuklar ve gençlerin katılacağı gezi, kamp ve kültür programları yapılmalı, çocuk ve gençler için ortak kültür kitapları hazırlanmalı ve muhtelif dillerde yayınlanmalıdır.

14. İslam ülkelerindeki kadınların ve gençlerin sorunlarını araştırmaya ve çözmeye yönelik "Araştırma Merkezleri" kurulmalıdır.

15. İslam ülkeleri arasındaki beşeri ve kültürel münasebetlerin artırılması için bu ülkeler arasındaki turistik geziler teşvik edilmeli; vize ve bürokratik işlemler kaldırılmalı ya da asgariye indirilmelidir.

16. İslam ülkelerinde ve bugün diğer memleketlerin topraklarında bulunan ve büyük bir kısmı Türklerden kalan İslam kültür ve mirasına sahip çıkılmalıdır, İslam ülkeleri kendi topraklarındaki eserlerin korunması için üzerine düşeni yapmalıdır. Ayrıca, bu konuda ülkeler arasında kurulmuş veya yeni oluşacak teşkilatlar nezdinde işbirliği yaygınlaştırılmalıdır. IRCICA'nın kendi imkanları ile yapmakta olduğu çalışmalar, daha geniş bir şekilde desteklenmelidir.

17. Müslümanların kutsal meselesi olan Mescid-i Aksa ve Kudüs'teki İslam mirasının korunmasında Türkiye faal rol almalı, diğer İslam ülkeleri ve teşkilatlarını daha fazla harekete geçirmelidir.

18. Avrupa'da, İspanya'da, Sicilya'da ve diğer merkezlerdeki İslam mirası korunmalı ve canlandırılmalıdır. Bu noktada Balkanların durumu büyük önemiyet arz etmektedir.

19. Bosna dramının bir parçası da, İslam kültür ve mirasının, Sırlar ve Hırvatlar tarafından bütün dünyanın gözü önünde, kasıtlı olarak tahrip ve yok edilmeye çalışılmasıdır. Boşnak soykırımında bu topraklardaki İslam'ın izlerinin silinmesi de hedeflenmiştir. İçinde insan bulunmayan 600 yıllık arşivler ve camiler hedef alınmaktadır. Mostar şehrine adını veren ve Türk mimarisinin güzel bir eseri, aynı zamanda Avrupa'nın mimari-tarihi değere sahip köprülerinden olan "Eski Köprü" özellikle yıkılmaya çalışılmış ve nihayet suplar tarafından bir kaç kez bombalanarak tahrip edilmiştir.

Bu vahşeti durdurmak için alınabilecek diğer bütün tedbirlere ek olarak, savaşın bitiminden ve Bosna-Hersek'in bağımsızlığına kavuşmasından sonra Türkiye, bu topraklardaki Türk- İslam mirasının canlandırılması için kendi çabalarını arttırmanın yanında, bütün İslam ülkelerini harekete geçirmelidir. İslam ülkelerinin Nisan 1993'te Karaçi'de yapılan toplantısında alınan karara göre, IRCICA Bosna Hersek'teki kültür ve mimari mirasını tespiti, onarımı ve tanıtılmasının organizasyonu ile görevlendirilmiştir. Halen IRCICA, ICPICH (International Commission for the Preservation of the Islamic Cultural Heritage), UNESCO ve diğer kuruluşlar tarafından yapılan hasar tespit ve onarım için kaynak sağlama çabaları Türkiye'nin öncülüğünde

genişletilmeli ve "Bosna Kültür Fonu" oluşturularak Bosna Hükümeti'ne yeterli kaynaklar tahsis edilmelidir.

20. Türkiye diğer İslam ülkelerini, yeni Türk Cumhuriyetleri'ndeki İslam kültür ve medeniyetinin korunması ve geliştirilmesi için harekete geçirmelidir. Ayrıca Türkiye, bağımsızlığına kavuşan yeni Türk Cumhuriyetlerinin İslam ülkeleri ve teşkilatlarıyla sosyo-kültürel münasebetlerinin ve işbirliğinin geliştirilmesine yardımcı olmalıdır. Diğer yandan, bu topraklardaki İslam mirasının canlandırılması sırasında Türkiye'ye önemli görevler düşecektir. Mesela, Hoca Ahmet Yesevi'nin türbesinin-onarımına Türkiye'nin katılımı takdire şayandır. Aynı şekilde, Oxford Center for Islamic Studies'in Semerkand'daki İmam Buhari Camiinin onarımı ve burada bir eğitim kompleksinin inşası projesine Türkiye'nin de iştiraki yarar sağlayacaktır.

21. Bütün bu sebeplerden dolayı Türkiye Balkanlar ve Yeni Türk Cumhuriyetleri ile ilgili olarak İslam ülkelerini ve İKT'nı acilen ve hızla harekete geçirmelidir.

22. Türkiye'de ve diğer İslam ülkelerinde faaliyet gösteren gönüllü sosyokültürel kuruluşların ülkeler arasında yaptıkları çalışmalar teşvik edilmeli ve gerekli kolaylıklar gösterilmelidir.

23. İslam Konferansı Teşkilatı'na üye ülkeler, sosyal ve kültürel alanda kullanılmak üzere mali bir fon teşkil etmelidir. Bu fon, yıkılan kültür mirasının onarımı, korunması, eğitim ve burs gibi hizmetlerde kullanılmalıdır. Türkiye, böyle bir fonun oluşturulmasında, çalıştırılmasında ve kullanılmasında tarihi birikiminden gelen bilgi ve tecrübesini ortaya koymalıdır. Bu fonun yönetiminin, Türkiye tarafından yürütülmesi uygun olacaktır.

24. İslam kültürü ve sanat eserleriyle İslam ülkelerindeki tabii çevrenin korunması konusunda da işbirliğine gidilmelidir.

25. İslam Konferansı Teşkilatına üye ülkelerin devlet yetkilileri belirli aralıklarda toplanarak kültür, eğitim ve diğer sosyal sahalarda yapılacak faaliyetleri tespit etmeli ve yapması gerekenleri üye ülkelerin hükümetlerine bildirmelidir.

Uygulamalar yakından takip edilmelidir.

26. Sözlü ve yazılı basın-yayın sahalarında işbirliği arttırılmalı, İslam ülkeleri arasında TV programları alışverişi yanında ortak yayınlar

gerçekleştirilerek bu ülkelerin tanıtılması ve kardeşliğin güçlenmesi sağlanmalıdır.

27. Tunus'ta kurulu "Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezlerinin Türkiye tarafından mali ve diğer yardımlarla desteklenmesi gerçekleştirilmelidir.

5. EKONOMİK İLİŞKİLERİN GELİŞTİRİLMESİ İÇİN TEKLİFLER

Bütün bu tahlillerden sonra, Türkiye ile İslam Konferansı Teşkilatına üye ve diğer İslam ülkelerinin bütünü arasındaki ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi için aşağıdaki hususlara önem vermek ve gerçekleştirilmelerine çalışmak uygun olur.

1. İslam ülkeleri arasındaki gümrük engellerinin önlenmesi yönünde çalışmalar yapmak,
2. Şu anda İslam ülkeleri arasında en önemli organizasyon olan İslam Konferansı Teşkilatı'nın merkezi organizasyondan yan kuruluşlarına kadar takviye edilmesini ve güçlenmesini sağlamak,
3. İslam Konferansı İktisadi İşbirliği Daimi Komitesi'nin faaliyetlerini hızlandırmak,
4. İslam ülkeleri ile münasebetler İKT ve EKİT içinde geliştirilirken, özellikle EKİT'in çok yönlü ve şahsiyetli bir dış politika içinde Türkiye'nin Bölgesel Bütünleşme çalışmalarına entegre edilmesini hedef olarak almak,
5. İslam Konferansının " İktisadi İşbirliği Hareket Planı" nda yer alan uzun vadeli tedbirlerden özellikle;
  - a. Altyapı yatırımlarını geliştirmek (ulaşım, haberleşme),
  - b. Kurumsal faktörlerin (pazarlama, teşvik, araştırma ve finans) gelişmesini sağlamak,
  - c. Üye ülkeler arasındaki iktisadi, mali ve ticari alanlardaki sınırlayıcı uygulamaları yumuşatıp ahenkleştirmek,
  - d. Ortak yatırımları hızlandırmak,
6. Üye ülkeler arasında yeni ticaret alanları oluşturmak ve ticari ilişkilere dahil olabilecek ürün çeşidini arttırmak, özellikle üye ülkelerin gıda maddeleri açısından Batı Avrupa ve diğer sanayi ülkelerine karşı bağımlılığını azaltmaya çalışmak,
7. Sanayileşmiş ülkelere karşı ortak strateji takip etmek ve onlardan yapılan ithalatın üye ülkelere kaydırılmasına çalışmak,

8. İslam ülkelerinin kendi aralarındaki dış ticaret hacminin bugünkü seviyesi olan %1 l'den ilk etapta %25'e çıkarılmasını sağlamak,
9. İslam ülkelerinin gittikçe bozulan dış ticaret dengesinin yeniden sağlanması için ortak tedbirler almak,
10. İslam ülkeleri arasında ikili veya çok taraflı tercihli ticaret anlaşmaları yapılmasını sağlamak ve yapılmış olanların genişletilmesini teşvik etmek,
11. İslam ülkelerinde İslam ticaret merkezleri kurmak, kurulanları teşvik etmek, ticari fuarları çoğaltarak ilişkilerin gelişmesini sağlamak,
12. İslam ülkelerinin kendi doğal kaynakları üzerindeki hakimiyetinin arttırılmasını sağlamak,
13. Ülkeler arasında "Bölgesel İşbirliği" ne yönelik olarak alınacak kararların bütün İslam ülkelerine iktisadi açıdan fayda sağlayacak şekilde alınmasını sağlamak,
14. Ülkeler arasındaki ticareti kısıtlayıcı engellerin kademeli olarak kaldırılmasını sağlamak,
15. Ticarete ve ürün pazarlamasında standardizasyona gitmek,
16. Ticarete finansmanı kolaylaştırmak için mali kredi ve finansman yöntemleri geliştirmek ve bunu sağlamak,
17. Ülkeler arasında teknik işbirliğini geliştirmek ve dışarıya beyin göçünü önlemek,
18. Hava, kara, deniz yolu ulaşım imkanlarını geliştirmek ve burada İslam ülkelerine öncelik tanımak,
19. Ülkelerin karşılıklı olarak müşavirlik, müteahhitlik, ve mühendislik alanlarındaki imkanlarından faydalanmanın yollarını aramak,
20. Ülkeler arasında ticari bilgi akışını sağlayacak bir enformasyon merkezinin kurulmasını kısa sürede sağlamak,
21. Üretim kaynaklarını finans, ticaret ve turizm sektörleri ile takviye etmek,
22. Ürün pazarlarının genişletilmesini temin etmek,

23. İslam ülkeleri arasındaki müşterek su kaynaklarının en verimli bir şekilde kullanılmasını; su konusunun birleştirici bir "Barış Unsuru" haline dönüşmesini sağlamak,
24. Piyasa ekonomisinin işlemlerini sağlayacak ve özel sektörün bölgede çalışmasını kolaylaştıracak gerekli zemini oluşturmak,
25. Özel sektör kuruluşları arasındaki ilişkilere etkinlik kazandırmak,
26. Bölgenin doğal ve enerji kaynaklarının rasyonel kullanımının sağlanması için, üye ülkeler arasında (teknik, ekonomik) bağlantılar kurulmasını ve petrol servetinin bütün İslam Dünyasına refah getirici bir tarzda idare edilmesini sağlamak,
27. Bölgenin turizm potansiyelinden yararlanılarak İslam ülkeleri arasındaki turizm hareketini hızlandırmak,
28. Ortak sermayeli ticaret ve kalkınma bankalarının kurulmasını gerçekleştirmek,
29. Karşılıklı ticaretin arttırılması amacıyla, ara dönemde sınır ticaretini geliştirmek,
30. İslam ülkelerindeki tarımsal ürünlerin üçüncü ülkelere birlikte pazarlanması için gayrette bulunmak,
31. Kişi, mal, sermaye ve hizmetlerin serbest dolaşımına aşama aşama geçilmesini teşvik etmek,
32. Ortak çıkarlar doğrultusunda müşterek yatırım projeleri geliştirmek,
33. Trans-Avrasya ekonomi ağı içinde Trans-Avrasya İmar ve Kalkınma Bankasının kurulmasını öncelikle gerçekleştirmek.

Yukarıda sayılan teklifler, elbette ki, kardeş İslam ülkelerinin Türkiye ile ilişkilerini geliştirip güçlendirmede atılacak adımların tümünü kapsamamaktadır. Bu tedbirlere yenileri de ilave edilebilir. Sayılan tedbirlerin alınmasında psikolojik destek sağlayacak olan Türkiye'nin İslam Konferansı Teşkilatı'na fiili üyeliği, TBMM'nden geçirilerek onaylanmalıdır. Böylece fiili durum hukuken tamamlanmış olacaktır. Burada asıl hedef, Ekonomik İşbirliği Teşkilatı üyeleri ile diğer İslam ülkeleri veya toplulukları arasındaki iktisadi, ticari, sosyal ve kültürel alanlara ilişkin engelleri

kaldırarak, işbirliğinin giderek kuvvetlendirilmesini sağlamak olmalıdır. Bu bakımdan, Irak petrol boru hattının ve Habur sınır kapısının açılması, Doğu ve Güney sınırlarımızda sınır ticaretinin canlandırılması, Orta Asya ve Kafkasya petrol ve doğal gazının Akdeniz'e aktarılması projesinin EKİT içinde ele alınarak karara bağlanması ve üçüncü ülkeler üzerinde bu yolla baskı yapılması gibi tedbirlere vakit geçirilmeden başvurulabilmelidir.

EKLER

İSLAM ÜLKELERİ VE EK İ T (ECO)'NUN SOSYAL YAPISI

İLE İLGİLİ GÖSTERGELER

VE

DIŞ T İ CARET İ STAT İ ST İ KLER İ

Hazırlayan: Doç. Dr. Yusuf Ziya İRBEÇ

Bilkent Üniversitesi

İİSBF Öğretim Üyesi

ÖNDE GELEN İSLAM ÜLKELERİ VE SOSYAL YAPI

ÜLKELER	BAŞKENT	NÜFÜS (Mily./1990)	Yönetim	Y:Ö.(Bin KM ²)
AFGANİSTAN	KABİL	16,12	Cumhuriyet	648
B.A.E.	ABUDABİ	1,59	Prenslik	84
BAHREYN	MANAMA	0,50	Prenslik	0.620
BANGLADEŞ	DAKKA	113,19	Cumhuriyet	144
BENİN	PORTO-NOVO	4,74	Halk Cumhuriyeti	113
BRUNEI	B.S.BEGAWAN	0,26	Sultanlık	6
BURKİNA FASO	DUAGADOUGOU	9,02	Cumhuriyet	275
CEZAYİR	CEZAYİR	25,01	Sosyalist Cum.	2.382
CAD	FORT LAMY	5,68	Cumhuriyet	1.284
ENDONEZYA	CAKARTA	181,58	Cumhuriyet	1.919
FAS	RABAT	25,09	Krallık	447
FİLİSTİN	KUDÜS	1,70	Cumhuriyet	27
GABON	LİBREVİLLE	1,14	Cumhuriyet	268
GAMBİA	BANJUL	0,88	Cumhuriyet	11.30
GİNE	KONAKRİ	5,72	Cumhuriyet	246
GİNE BISSAU	BİSSAU	0,98	Cumhuriyet	36
IRAK	BAĞDAT	18,91	Sosyalist Cum.	435
İRAN	TAHRAN	56,93	Cumhuriyet	1.648
KAMERUN	YAUNDE	11,94	Bir . Cumhuriyet	475
KATAR	DUHA	0,44	Prenslik	11
K.K.T.C.	LEFKOŞE	0,25	Cumhuriyet	6.5
KOMOR	MORONI	0,48	Cumhuriyet	2
KUVEYT	KUVEYT	2,14	Prenslik	18
LİBYA	TRABLUSGARB	4,55	Sosyalist Cum.	1.760
LÜBNAN	BEYRUT	2,70	Cumhuriyet	10
MALDİVLER	MALE	0,22	Cumhuriyet	0.300
MALEZYA	KUALA LUMPUR	17,75	Krallık	330
MALİ	BAMAKO	8,46	Cumhuriyet	1.240
MISIR	KAHİRE	52,06	Cumhuriyet	1.002
MORİTANYA	NUAKOT	1,97	Cumhuriyet	1.031
NİJER	NİAMEY	7,67	Cumhuriyet	1.267
PAKİSTAN	İSLAMABAD	113,69	Cumhuriyet	796
SENEGAL	DAKAR	7,43	Cumhuriyet	196
SİERR LEONE	FREETOWN	4,14	Cumhuriyet	72
SOMALİ	MOGADIŞU	6,28	Cumhuriyet	638
SUDAN	HARTUM	25,19	Cumhuriyet	2.506
SURİYE	ŞAM	12,53	Cumhuriyet	185
S. ARABİSTAN	RİYAD	14,90	Mutlak Krallık	2.150
TUNUS	TUNUS	8,18	Cumhuriyet	164
TÜRKİYE	ANKARA	56,28	Cumhuriyet	780
UGANDA	KAMPALA	18,79	Cumhuriyet	236
UMMAN	MASKAT	1,55	Krallık	300
ÜRDÜN	AMMAN	3,15	Krallık	98
YEMEN	SANA	11,61	Cumhuriyet	528
TOPLAM		863.82		25.798,72

KAYNAKLAR: IDB,Annual Report(1991-1992),Y.Z. İRBEÇ, Türkiye'nin Dış Ekonomik İlişkilerinde İslam Ülkeleri,Ankara 1990.

BELLİ BAŞLI İSLAM ÜLKELERİNDE DİŞ TİCARET

ÜLKELER	İHRACAT			İTHALAT		
	(f. o. b. milyonUS\$)			(c. i.f. milyon US-\$)		
	1990	1991	1992	1990	1991	1992
AFGANİSTAN	803	929	999	1. 551	1. 670	1. 692
B.A.E.	23. 505	24. 392	24. 742	11. 472	17. 154	20. 214
BAHREYN	2. 844	3. 008	3. 008	3. 839	3. 964	4. 311
BANGLADEŞ	1. 67	1. 688	2. 040	3. 654	3. 421	3. 732
BENİN	115	125	125	545	632	736
BRUNEI	2. 270	2. 538	2. 365	1. 723	1. 779	2. 281
BURKİNA FASO	166	175	152	523	520	515
CEZAYİR	12. 65	12. 211	10. 909	10. 372	9. 045	8. 375
CİBUTİ	48	55	58	215	426	491
CAD	94	93	73	142	161	155
ENDONEZYA	25. 67	29. 135	33. 840	22. 005	25. 863	27. 606
FAS	4. 161	5. 399	5. 749	6. 506	7. 684	8. 432
GABON	2. 46	2. 558	2. 316	859	1. 076	1. 073
GAMBİA	171	166	231	227	304	385
GİNE	627	666	590	594	595	775
GİNE BISSAU	21	31	31	129	146	126
IRAK	10. 421	302	557	6. 506	426	647
İRAN	15. 47	16. 428	15. 807	15. 789	21. 339	23. 196
KAMERUN	2. 02	1. 910	1. 770	1. 555	1. 345	1. 312
KATAR	3. 29	3. 176	3. 488	1. 695	1. 720	1. 880
KOMOR	23	28	28	91	124	110
KUVEYT	8. 145	685	2. 990	4. 042	5. 093	5. 843
LİBYA	10. 773	10. 661	9. 740	5. 561	5. 898	5. 293
LÜBNAN	494	539	560	2. 526	3. 743	4. 203
MALDİVLER	52	54	77	138	161	178
MALEZYA	29. 420	34. 405	40. 709	29. 170	36. 749	39. 927
MALİ	289	303	301	607	588	666
MISIR	2. 572	3. 659	5. 172	9. 175	7. 862	13. 373
MORİTANYA	468	518	507	388	482	581
NİJER	275	247	202	414	401	473
PAKİSTAN	5. 587	6. 494	7. 267	7. 383	8. 432	9. 375
SENEGAL	718	747	661	1. 429	1. 343	1. 384
SİERRA LEONE	150	180	150	224	270	280
SOMALİ	150	104	109	398	175	211
SUDAN	518	368	323	1. 185	1. 281	1. 081
SURİYE	4. 218	3. 432	3. 080	2. 401	2. 768	3. 545
S. ARABİSTAN	44. 41	44. 062	51. 771	24. 069	29. 074	37. 933
TUNUS	3. 95	3. 886	4. 183	5. 944	5. 447	6. 516
TÜRKİYE	13. 724	13. 645	14. 792	24. 486	21. 045	24. 095
UGANDA	190	176	173	466	458	415
UMMAN	4. 584	7. 369	7. 800	2. 725	3. 194	3. 769
ÜRDÜN	923	1. 162	1. 220	2. 600	2. 643	3. 257
YEMEN CUM.	1. 40	1. 173	999	1. 622	1. 894	2. 251

9

KAYNAK: IMF, Direction of Trade Statistics, Yearbook 1993

1989 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNE YAPTIĞI İHRACAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İHRACAT (Milyon Dolar olarak)
İRAN	561
IRAK	445
SUUDİ ARABİSTAN	364
CEZAYİR	237
LİBYA	227
SURİYE	177
KUVEYT	167
MISIR	140
K.K.T.C.	117
LÜBNAN	77
ÜRDÜN	63
TUNUS	45
SUDAN	43
DUBAİ	42
PAKİSTAN	41
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	30
BANGLADEŞ	28
FAS	13
ENDONEZYA	9
KATAR	9
MALEZYA	7
ETİOPYA	6
UMMAN	6
BAHREYN	5
GÜNEY YEMEN	3
AFGANİSTAN	3
YEMEN	2
UGANDA	0.6
KAMERUN	0.6
SOMALİ	0.6
SENEGAL	0.4
MORİTANYA	0.4
SİERRA LEONE	0.3
GABON	0.2
NİJER	0.1
BURKİNA FASO	0.09
GAMBİA	0.04
MALİ	0.02

KAYNAK Devlet İstatistik Enstitüsü

1990 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNE YAPTIĞI İHRACAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İHRACAT (Milyon dolar olarak)
İRAN	495
SUUDİ ARABİSTAN	338
LİBYA	221
IRAK	215
CEZAYİR	201
SURİYE	194
MISIR	160
K. K. T. C.	155
KUVEYT	92
ÜRDÜN	81
B. A. E.	57
LÜBNAN	51
PAKİSTAN	48
TUNUS	40
YEMEN	27
FAS	25
SUDAN	21
DUBAİ	18
ENDONEZYA	15
MALEZYA	11
KATAR	6
UMMAN	5
BAHREYN	4
BANGLADEŞ	3
UGANDA	2
SENEGAL	2
AFGANİSTAN	1
KAMERUN	1
ETİOPYA	0.8
NİJER	0.4
GAMBİA	0.2
MALİ	0.1
SIERRA LEONE	0.1
MORİTANYA	0.03
GABON	0.03
BURKİNA FASO	0.02

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

**1991 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNE YAPTIĞI
İHRACAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI**

ÜLKELER	İHRACAT (Milyon dolar olarak)
İRAN	487
SUUDİ ARABİSTAN	484
SURİYE	264
LİBYA	237
CEZAYİR	206
MISIR	169
ÜRDÜN	158
K.K.T.C.	132
IRAK	122
LÜBNAN	90
YEMEN	63
TUNUS	54
B.A.E.	51
PAKİSTAN	51
FAS	27
DUBAİ	24
MALEZYA	22
ENDONEZYA	20
SUDAN	20
KUVEYT	17
ETİOPYA	9
KATAR	5
UGANDA	4
BAHREYN	4
BANGLADEŞ	4
UMMAN	1
ÇAD	1
KAMERUN	0,9
AFGANİSTAN	0,8
SENEGAL	0,7
NİJER	0,2
GABON	0,2
GAMBİA	0,1
MALİ	0,09
SİERRA LEONE	0,07
BURKİNA FASO	0,06
MORİTANYA	0,03

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1992 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNE YAPTIĞI İHRACAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İHRACAT (Milyon dolar olarak)
SUUDİ ARABİSTAN	486
İRAN	455
LİBYA	247
SURİYE	216
IRAK	212
MISIR	173
ÜRDÜN	164
K.K.T.C.	149
CEZAYİR	108
AZERBAYCAN	102
LÜBNAN	99
KUVEYT	66
YEMEN	62
B.A.E.	62
FAS	61
ÖZBEKİSTAN	55
TUNUS	47
PAKİSTAN	44
DUBAİ	35
KAZAKİSTAN	19
MALEZYA	19
ENDONEZYA	19
BAHREYN	11
SUDAN	9
TÜRKMENİSTAN	8
BENGALDEŞ	7
UMMAN	7
ETİOPYA	6
KATAR	6
NİJER	2
KIRGIZİSTAN	2
KAMERUN	1
SENEGAL	1
UGANDA	0,9
AFGANİSTAN	0,8
TACİKİSTAN	0,7
MALİ	0,3
GABON	0,2
ÇAD	0,2
SİERRA LEONE	0,1
MORİTANYA	0,05
GAMBİA	0,04
BURKİNA FASO	0,03

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1993 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNE YAPTIĞI İHRACAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İHRACAT (Milyon dolar olarak)
SUUDİ ARABİSTAN	287
ÖZBEKİSTAN	148
İRAN	134
LİBYA	126
SURİYE	100
MISIR	81
K.K.T.C.	71
IRAK	61
ÜRDÜN	53
B.A.E.	42
LÜBNAN	40
KUVEYT	38
YEMEN	36
AZERBAYCAN	36
CEZAYİR	33
PAKİSTAN	28
DUBAİ	27
KAZAKİSTAN	26
TUNUS	21
TÜRKMENİSTAN	17
FAS	9
MALEZYA	8
BAHREYN	6
ETİOPYA	4
UMMAN	4
KIRGIZİSTAN	4
ENDONEZYA	3
KATAR	3
BENGALDEŞ	2
TACİKİSTAN	1
SUDAN	0,9
KAMERUN	0,7
SENEGAL	0,6
SOMALİ	0,6
UGANDA	0,3
GABON	0,3
SİERRA LEONE	0,2
AFGANİSTAN	0,1
NİJER	0,08
ÇAD	0,05
GAMBİA	0,05
BURKİNA FASO	0,04
MORİTANYA	0,04

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1989 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI İTHALAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İTHALAT (Milyon dolar olarak)
IRAK	1.650
LİBYA	286
İRAN	233
SUUDİ ARABİSTAN	212
CEZAYİR	154
MALEZYA	107
KUVEYT	81
ÜRDÜN	35
FAS	28
MISIR	21
SURİYE	18
TUNUS	14
SUDAN	14
ENDONEZYA	13
K.K.T.C	11
KAMERUN	11
BENGALDEŞ	10
PAKİSTAN	4
DUBAİ	4
GABON	4
BAHREYN	3
LÜBNAN	3
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	2
BURKİNA FASO	2
KATAR	1
ÇAD	0.5
GÜNEY YEMEN	0.3
UGANDA	0.2
NİJER	0.1
SOMALİ	0.08
MORİTANYA	0.08
AFGANİSTAN	0.05
YEMEN	0.02
MALİ	0.008

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1990 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI İTHALAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İTHALAT (Milyon dolar olarak)
IRAK	1.047
SUUDİ ARABİSTAN	724
İRAN	492
LİBYA	487
CEZAYİR	287
MALEZYA	111
FAS	97
SURİYE	84
PAKİSTAN	84
KUVEYT	54
MISIR	37
ÜRDÜN	34
TUNUS	30
BENGALDEŞ	19
ENDONEZYA	17
GABON	16
K.K.T.C.	9
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	9
BAHREYN	8
LÜBNAN	6
SUDAN	6
KAMERUN	5
DUBAİ	4
ETİOPYA	2
SENEGAL	2
BURKİNA FASO	0.9
AFGANİSTAN	0.9
KATAR	0.7
UGANDA	0.6
SOMALİ	0.5
GÜNEY YEMEN	0.2
YEMEN	0.2
NİJER	0.07
MALİ	0.04
MORİTANYA	0.02
MALDİVLER	0.002
GAMBİA	0.002

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1991 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI İTHALAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İTHALAT (Milyon dolar olarak)
SUUDİ ARABİSTAN	1.829
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	365
LİBYA	281
MALEZYA	144
İRAN	91
FAS	78
PAKİSTAN	70
SURİYE	67
CEZAYİR	52
MISIR	48
ÜRDÜN	30
ENDONEZYA	27
TUNUS	21
BENGALDEŞ	17
GABON	17
BAHREYN	14
YEMEN	8
LÜBNAN	7
K.K.T.C.	6
SUDAN	4
KAMERUN	3
KATAR	2
DUBAİ	1
UMMAN	0,7
SOMALİ	0,6
UGANDA	0,6
IRAK	0,5
AFGANİSTAN	0,4
SENEGAL	0,4
KUVEYT	0,3
NİJER	0,06
ETİOPYA	0,01

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1992 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI İTHALAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İTHALAT (Milyon dolar olarak)
SUUDİ ARABİSTAN	1.665
LİBYA	445
İRAN	365
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	354
MALEZYA	141
KUVEYT	68
MISIR	59
SURİYE	54
PAKİSTAN	44
ENDONEZYA	42
AZERBAYCAN	35
TUNUS	31
FAS	30
ÜRDÜN	25
GABON	23
TÜRKMENİSTAN	21
ÖZBEKİSTAN	21
BENGALDEŞ	17
BAHREYN	13
KAZAKİSTAN	11
CEZAYİR	10
K.K.T.C.	8
TACİKİSTAN	8
SUDAN	7
LÜBNAN	5
KAMERUN	3
UGANDA	2
KIRGIZİSTAN	1
KATAR	1
IRAK	0,9
DUBAİ	0,6
YEMEN	0,5
SOMALİ	0,3
AFGANİSTAN	0,2
UMMAN	0,09
MALDİVLER	0,07
NİJER	0,06
BURKİNA FASO	0,02

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

1993 YILINDA TÜRKİYE'NİN İSLAM ÜLKELERİNDEN YAPTIĞI İTHALAT BÜYÜKLÜĞÜNE GÖRE ÜLKELERİN SIRALAMASI

ÜLKELER	İTHALAT (Milyon dolar olarak)
SUUDİ ARABİSTAN	792
İRAN	318
BİRLEŞİK ARAP EMİRLİKLERİ	155
MALEZYA	71
LİBYA	64
TÜRKMENİSTAN	58
MISIR	57
PAKİSTAN	54
KUVEYT	44
ENDONEZYA	39
SURİYE	32
TUNUS	27
SUDAN	26
ÖZBEKİSTAN	21
KAZAKİSTAN	20
AZERBAYCAN	18
FAS	17
GABON	11
ÜRDÜN	11
BENGALDEŞ	9
BAHREYN	6
CEZAYİR	5
K.K.T.C.	5
TACİKİSTAN	4
LÜBNAN	3
KAMERUN	1
KIRGIZİSTAN	0,8
KATAR	0,7
NİJER	0,5
DUBAİ	0,4
UGANDA	0,2
AFGANİSTAN	0,1
YEMEN	0,04
SOMALİ	0,02

KAYNAK : Devlet İstatistik Enstitüsü

**BAZI ÖNEMLİ İSLAM ÜLKELERİNİN TÜRKİYE'NİN
TOPLAM İHRACATI İÇİNDEKİ PAYLARI (% OLARAK)**

ÜLKELER	1989	1990	1991	1992	1993
İRAN	4.82	3.82	3.58	3.09	0.90
IRAK	3.83	1.66	0.90	1.44	0.40
SUUDİ ARABİSTAN	3.13	2.61	3.56	3.30	1.90
CEZAYİR	2.03	1.56	1.50	0.70	0.20
LİBYA	1.95	1.70	1.75	1.67	0.80
SURİYE	1.52	1.50	1.94	1.47	0.70
ÖZBEKİSTAN	----	----	----	0.4	1.00

**BAZI ÖNEMLİ İSLAM ÜLKELERİNİN TÜRKİYE'NİN
TOPLAM İHRACATI İÇİNDEKİ PAYLARI (% OLARAK)**

ÜLKELER	1989	1990	1991	1992	1993
IRAK	10.45	4.70	0.002	0.004	
LİBYA	1.81	2.18	1.33	1.95	0.20
İRAN	1.48	2.21	0.40	1.60	1.10
SUUDİ ARABİSTAN	1.34	3.25	8.69	7.23	2.70
CEZAYİR	1.00	1.29	0.24	0.04	0.02
B. A. E.	0.01	0.04	1.73	1.55	0.52
MALEZYA	0.67	0.49	0.68	0.61	0.24

TÜRKİYE, İRAN, PAKİSTAN, AZERBAJYCAN VE AFGANİSTAN DIŞINDA KALAN DİĞER 5 EK İ T (ECO) ÜYESİ ÜLKELERDE ÖNEMLİ SOSYAL GÖSTERGELER

GÖSTERGELEER

ÜLKELER

KAZAKİSTAN KIRGIZİSTAN ÖZBEKİSTAN TACİKİSTAN TÜRKMENİSTAN

YÜZÖLÇÜMÜ (KM ²)	2.717.300	198.500	447.400	143.100	488.100
NÜFUSU (Milyon)	17.1	4.5	21.4	5.4	3.8
YILLIK NÜFUS BÜYÜMESİ (%)	1.2	2.0	2.6	3.0	2.5
NÜFUS YOĞUN- LUĞU(KM ² 'de)	6	23	48	38	e
ŞEHİRLEŞME ORANI { %)	57	38	41	33	45
OKUR YAZARLIK ORANI (%)	98	98	98	98	98
ERKEKLERDE ORT. YAŞAM SÜRESİ	65	65	65	65	65
KADINLARDA ÖRT. YAŞAM SÜRESİ	74	74	74	74	74
BEBEK ÖLÜM ORANI (%)	2.6	3.2	3.8	4.3	5.5

KAYNAK : Bu bilgilerin hazırlanmasında World Population Data Sheet of the Population Reference Bureau, Inc., the Economic Intelligence Unit'in çeşitli yıllara ait raporlarından ve ülkelerin kendi yayınladığı istatistiklerden faydalanılmıştır

BAZI ÖNEMLİ EKİT (ECO) ÜLKELERİNİN TÜRKİYE'NİN TOPLAM İHRACATI İÇİNDEKİ PAYLARI (% OLARAK)

ÜLKELER	1989	1990	1991	1992	1993
İRAN	4.82	3.82	3.58	3.09	0.90
PAKİSTAN	0.35	0.37	0.38	0.30	0.36
AFGANİSTAN	0.021	0.01	0.005	0.005	-
AZERBAYCAN	-	-	-	0.70	0.23
ÖZBEKİBTAN	-	-	-	0.4	1.00
KAZAKİSTAN	-	-	-	0.13	0.17

BAZI ÖNEMLİ EKİT (ECO) ÜLKELERİNİN TÜRKİYE'NİN TOPLAM İTHALATI İÇİNDEKİ PAYLARI (% OLARAK)

ÜLKELER	1989	1990	1991	1992	1993
İRAN	1.48	2.21	0.40	1.60	1.10
AFGANİSTAN	-	-	-	-	-
PAKİSTAN	0.03	0.04	0.33	0.19	0.18
AZERBAYCAN	-	-	-	0.15	0.06
TÜRKMENİSTAN	-	-	-	0.09	0.20